

ЯРОСЛАВ ПАСТЕРНАК: РОДИНА, ОСОБИСТІСТЬ, ТВОРЧИСТЬ

В українській археологічній науці постать Ярослава Пастернака займає одне з провідних місць. Його внесок у розвиток наукових знань про минуле України вимірюється роками плідної праці, десятками проведених теренових експедицій, великою кількістю опублікованих книг, статей та повідомлень. На його долю випала висока місія розкриття давніх таємниць княжого Галича, одного з величних та багатолюдних міст середньовічної Європи. Віднайдення фундаментів літописного Успенського собору і саркофагу з прахом князя Ярослава Осмомисла у 1936–1937 роках в селі Крилос отримали продовження у рік проголошення незалежності України. Пам'ятного 1991 р. у крипті львівського собору св. Юра під час реставраційних робіт був виявлений чоловічий кістяк з супровідною запискою директора Музею Наукового товариства ім. Шевченка Я. Пастернака датованою 31 серпня 1939 р. Перед самим початком Другої світової війни вчений, зі згоди митрополита Андрея Шептицького, перепоховав історичну реліквію і в короткій заяві “*під словом честі науковця*” підтвердив, що цей скелет належить засновнику катедральної церкви в Галичі князю Ярославу Осмомислу [Бандрівський, Лукомський, Сулик, 1993]. Ця подія отримала широкий розголос у науковому світі та українському суспільстві й спричинила жваве зацікавлення діяльністю археолога Я. Пастернака.

Тривалий час ім'я видатного дослідника не згадувалося в радянській історіографії. Його численні публікації та архівні документи потрапили у спеціальні державні фонди, а здобуті археологічні матеріали та ґрунтовні наукові висновки замовчувалися або використовувалися без згадки автора. На початку 90-х років з'явилося кілька популярних публікацій, які знайомили читачів з постаттю вченого [Гуньовський, 1992; Коваль, 1992; Пастернак С., 1992; Петегирич, 1995]. Набагато повніше розкрито пошукову діяльність та здобутки Я. Пастернака в археологічній науці у статтях Едуарда Балагурі [Балагурі, 1999], Михайла Вербового [Вербовий, 1993], Василя Вериги [Верига, 1972], Василя Волицького [Волицький, 1970], Мирона Дольницького [Дольницький, 1962], Миколи Мушинки [Мушинка, 1998], Володимира Петегирича [Петегирич, 2001].

1999 р. у світ вийшла об'ємна монографія сучасного історика Ігоря Ковалю з Івано-Франківська, що внесла цілком новий зміст у наукову характеристику біографії Я. Пастернака [Коваль, 1999]. Сумлінне опрацювання друкованих матеріалів дали можливість автору проаналізувати увесь період наполегливої праці вченого, що на основі здобутих знань аргументовано доводив власні погляди у концепції поширення археологічних культур та етногенезу слов'янських племен на українських землях.

Вагомим здобутком у висвітленні життєвого шляху Я. Пастернака можна вважати документи, що з'явилися передовсім в українських еміграційних виданнях. Великий особистий архів Я. Пастернака повоєнного часу зберігався в Українському науковому інституті Гарвардського університету в Кембріджі та Українському історичному товаристві в США. Свого часу директор Інституту проф. Омелян Пріцак планував видати збірку вибраних праць у серії наукових студій УНІ. Заходами голови УІТ проф. Любомира Винара на сторінках періодичного видання “Український історик” з'явилися невідомі матеріали, в першу чергу це особисті спогади Я. Пастернака [Пастернак, 1978], ґрунтовне дослідження присвячене походженню та розселенню слов'ян [Пастернак, 1972], біобібліографічні матеріали [Винар, 1976], а також публікації окремих листів [Домбровський, 1971]. Дещо з епістолярної спадщини Я. Пастернака увійшло до збірника листування з відомим істориком й літературознавцем Кирилом Студинським [Вибрані листи до Кирила Студинського (1891–1941), 1993]. Об'ємну взаємну кореспонденцію Я. Пастернака та секретаря НТШ Володимира Гнатюка, що охоплює

період 1912–1923 рр., підготував і пустив у науковий обіг історик з Дніпропетровська Микола Вербовий [Листування, 1998]. Детальний тематичний бібліографічний покажчик публікацій Я. Пастернака упорядкував й видав Іван Лучків [Ярослав Пастернак, 1977].

У біографічному нарисі про Я. Пастернака не можна оминати визначальної ролі у становленні майбутнього вченого його батька Івана Пастернака. Родина Пастернаків походить з невеличкого присілка Верин села Зіболки, що на Жовківщині, де і понині проживають чимало односельців з прізвиськом Пастернак. Генеалогічну лінію з певністю можна виводити від діда Івана – заможного сільського господаря, що успадкував близько 100 моргів поля. Ім'я прадіда Я. Пастернака не збереглося, відомо хіба з родинних переказів, що одружився він з початком XIX ст. на місцевій полячці Лісовській. 1881 р. у спілці з родичем Матвієм Лісовським І. Пастернак власним коштом спорудив дерев'яну каплицю св. Миколая і жертвував для потреб два невеликі дзвони. Він же склав на утримання літургійної каплиці суму в сто гульденів і призначив для місцевого пароха в Зіболках один морг орного поля, щоби двічі на рік проводилася літургійна служба. У повідомленні, поміщеному у львівському часописі “Слово”, представлено загальну атмосферу події, а поряд з цим подано характерні риси великого сімейства Пастернаків, яке провадило *“благочестиве й патріархальне життя”*, дотримуючись східного обряду та традиції, а в охайному домі зберігалися й читалися книжки та газети [Слово, 1881]. Поважне становище І. Пастернака в громаді й загальна повага у повіті засвідчена обранням його депутатом Жовківської повітової ради від сільської виборчої курії [Діло, 1886].

У подружжя Івана та Євдокії, що походила з родини Чучвар, народилося шестеро дітей: двоє синів та четверо дочок. Старший син Петро залишився при господарстві, молодшого Івана батьки віддали на навчання до народної школи у Жовкві, а згодом до львівської Академічної гімназії [Справозданє, 1878].

У цьому єдиному на той час середньому навчальному закладі Габсбурзької монархії з руською (українською) мовою викладання були зібрані кращі педагогічні сили, народні діячі, що проявили себе не тільки на освітній ниві, але також й у сфері культури, літератури, науки. У старших класах І. Пастернак долучився до нової політичної сили у східній Галичині, що все помітніше заявляла про свої національні прагнення та цілі. Це і не дивно, бо як зазначав у своїх спогадах чільний діяч українського національного руху Євген Олесницький, на відміну від москвофільської партії, що складалася переважно із священників, народовецька була професорська і *“верховодили в ній ... переважно професори і вчителі академічної гімназії у Львові”* [Олесницький, 1935]. Характерним доказом його зрілої громадської позиції можна вважати довголітню передплату часопису “Діло” [Пастернак І., 1936].

По закінченню 1885 р. з відзнакою гімназійного курсу [Справозданє, 1885] І. Пастернак вступив до Львівської духовної семінарії і паралельно навчався на теологічному відділі Львівського університету. Упродовж трьох років навчання він отримав можливість окрім здобуття богословських знань слухати лекції з історії української мови та літератури проф. Омеляна Огоновського*. Філологічні уподобання, що базувалися на розумінні літератури як важливого засобу у національному вихованні, дали поштовх І. Пастернаку до літературної діяльності. Ім'я І. Пастернака знаходимо серед перелічених імен літераторів, що погодилися на співпрацю з видавництвом “Бібліотека для рускої молодєжи” Володимира Насальського у Коломиї [Вѣстник, 1893]. У згаданій видавничій серії 1894 р. з'являються три повісті популярного німецького письменника Франца Гофмана. Цікаво відзначити, що одне з них під назвою “Люнко” *“перевів на руску мову Иванъ зъ Веренъ”* [Гофман, 1894]. Чи не приховується під цим криптонімом І. Пастернак. А увесь гімназійний та університетський періоди І. Пастернак невтомно формував власну бібліотеку, яка з часом стала важливим джерелом

* У 80-ті роки XIX ст. О. Огоновський – один із найкращих українських мовознавців. Після проф. Якова Головацького він зайняв кафедру руської мови та літератури у Львівському університеті. Довголітній голова товариства “Просвіта” (1877–1894). Автор великої праці “Історія української літератури”. Помер 20 жовтня 1894 р. у Львові. Тоді ж стараннями І. Пастернака у церкві Хирова відбулася поминальна служба.

знань та сімейним набутком. Очевидно, бібліотека мандрувала разом з І. Пастернаком по його місцях призначення, поки не опинилася у рідному селі Зіболки.

Перед висвяченням у священничий сан І. Пастернак одружився з донькою пароха села Тростянець Яворівського повіту Ольгою Мацюраківною. 1891 р. І. Пастернак отримав призначення на посаду помічника пароха в містечку Хирів Старосольського деканату [Вѣстник, 1891]. 2 січня 1892 р. за новим стилем у родині Пастернаків з'явився первісток, якого наступного дня охрестили в місцевій церкві Різдва Пресвятої Богородиці і надали ім'я Ярослав. Поширення в галицьких родинах традиції надання дітям імен історичних осіб, замість узвичаєних християнських, свідчить про запровадження нової соціальної практики, що посилювала формування національної ідентичності [Грицак, 2001]. За традицією хрещеними батьками новонародженого стали Йосиф Долощицький парох з містечка Щирець та власниця маєтку у Тростянці Доміна Розалія Шимановська. Перший метричний запис "Testimonium Ortus et Baptismi" у церковній книзі здійснив голова парохіального уряду Юрій Гладилевич [Винар, 1976, с. 115].

Мальовнича місцевість розташована між Самбором і Добромилем у передгір'ях Карпат увійшла в енциклопедичні довідники як місце народження відомого українського археолога Я. Пастернака. Історія Хирова не вирізнявся серед сотень інших провінційних містечок східно-галицького краю Австро-Угорської держави. Наприкінці XIX ст. у містечку знаходилися ряд адміністративних, освітніх та релігійних споруд: ратуша, суд, станція, школа, кілька храмів. Єдиним місцевим ремеслом було виробництво шовкових та шкіряних виробів. Щороку багато з міщан змушені були йти на заробітки в гори або шукати роботу в сусідній Угорщині [ЦДІА, ф. 348, спр. 5826, арк. 21]. 1882 р. жахлива пожежа знищила дощенту будівлі та храми Хирова, а сотні мешканців опинилися в "крайній потребі" [Слово, 1885]. Деяко ширшому піднесенню господарського та торгового життя сприяло спорудження у 70-х роках XIX ст. вузькоколійної залізниці, що з'єднала місцевість з Добромилем, Стриєм, Перемишлем та іншими крупнішими містами.

1884 р. у присілку Хирова Буньковичі розпочалося будівництво великого комплексу з костелом та монастирськими приміщеннями. Згодом був відкритий 1886 р. колегіум св. Йосифа, що проіснував до 1939 р. і вважався зразковим шкільним та виховним закладом в австро-угорській монархії, а пізніше в польській державі. У ньому розміщувалися навчальні класи, велика бібліотека, спеціальний природничий музей та інші приміщення. Тут отримали середню освіту та католицьке виховання ціла плеяда польських державних й політичних діячів. Несподіване сусідство в окрузі постійно викликало занепокоєння, зокрема в греко-католицькому середовищі Хирова, бо занепад місцевої церкви міг призвести до переходу вірних на латинський обряд [Слово, 1885].

Очевидні рішучі зміни у місцевих відносинах відбулися після появи в Хирові свідомого і діяльного гімназійного проф. Івана Прийми. З його ініціативи у червні 1894 р. засновується товариство "Власна поміч", головою якого обрано Ю. Гладилевича, а заступником І. Пастернака. Саме з газетного допису-репортажу, автором якого цілком ймовірно міг бути останній, дізнаємося про загальні збори товариства з відповідною оцінкою ініціативи проф. І. Прийми, доповненою цитатою з виступу: *"давніше було гірше, бо гнітила людей неволя, а нині при конституції кожний може користати зі своїх прав... і сором тому хто згинає коліна перед кожним дуресвітом і понижує свою людську й горожанську гідність"* [Діло, 1894]. Наступним кроком стало відновлення діяльності читальні "Просвіта" у Хирові, яка існувала давніше, але не розвинулася у міцний культурний осередок. У цій справі І. Пастернак звернувся з проханням до товариства "Просвіта" у Львові надіслати кілька примірників Статуту аби наново зареєструвати у державних органах діяльність читальні [ЦДІА, ф. 348, спр. 5826, арк. 4]. 12 серпня 1894 р. згідно урядової постанови Галицького намісництва було проведено урочисте відкриття й обрано Виділ: голова – Ю. Гладилевич, заступник голови – Іван Мозола, касир – І. Прийма, бібліотекар – Василь Пристай, секретар – Іван Пастернак; заступники виділу – Іван Сабат, Михайло Щегинський [ЦДІА, ф. 348, спр. 5826, арк. 11]. Усього вписалося 107 членів

ріжного полу і віку. Допис у щоденнику “Діло” з повідомленням про подію, який вийшов без підпису, цілком ймовірно підготував І. Пастернак [Діло, 1894, ч. 175].

Подальше його інтенсивне листування з канцелярією “Просвіти” у Львові та особисто секретарем товариства Андрієм Скородинським залишили нам переконливі свідчення відповідальної участі у роботі читальні. Детальні повідомлення у пресі передають сприятливу атмосферу, що витворилася у короткому часі в містечку. У читальні проводяться регулярні відчити, на яких в доступній формі члени “Просвіти” могли дізнатися про рідну історію, природу, правничі та господарські справи. Збереглося чимало листів (звітів, звернень, квитанцій) виконаних І. Пастернаком і адресованих управі товариства “Просвіта” у Львові.

У своїх спогадах Я. Пастернак зазначив, що хоч народився у Хирові та більшу частину свого дитинства провів на старому приходстві свого діда по материнській лінії Миколи Мацюрака у селі Тростянець Яворівського повіту. Враження дитинства найміцніше закарбувалися у пам’яті, бо вже на схилі віку у далекому Торонто, він з теплою згадував про дідову пристрасть читати старі книги, про його пошанівок до старих ікон: *“У дощеву пору я залюбки заходив до канцелярії мого діда, в якій він цілі дні, а той ночі проводив при читанні старих книг з пожовклими вже листками. Мене малога страшено цікавило, що в тих книгах написано і я, сидючи бувало тихенько у куточку кімнати, сам переглядав їх та, звичайно, нічого з тих богословських книг не розумів. Вже більш зрозумілою мовою промовляли до мене старі ікони, що їх як старизну складено в скриню, і щоб не образити святощі, поставлено в церкві на хорах”* [Пастернак, 1930, с. 63.]. У Тростянці Я. Пастернак зібрав свою першу археологічну колекцію крем’яного знаряддя з мезолітичної доби – тут розпочинався його тривалий “шлях у глибину віків”.

1895 р. І. Пастернак подав свою кандидатура на отримання посади пароха у звільнених сільських парохіях і отримав в пропозицію місце пароха у селі Сулимів [Вѣстник, 1895]. Але вже з початком 1896 р. він переїхав у село Вацовичі неподалік Дрогобича. Тут одразу як керівник церковної громади активно включився в діяльність місцевої читальні товариства “Просвіта”, а також став членом-засновником повітової філії товариства у Дрогобичі [ЦДДА, ф. 348, спр. 2288, арк. 3], ініціював заснування в окремих селах читалень та провадив заходи довкола відкриття української народної школи. Саме І. Пастернаку вдалося вмовити сільського війта внести до шкільної ради прохання про заснування школи для місцевих дітей, яких нараховувалося близько 150 осіб. За підтримкою у цій справі він звернувся до члена Галицької шкільної ради Олександра Барвінського. У листі від 14 липня 1909 р. І. Пастернак вказував, що тільки двір був противний цій школі: *“розходить ся о се, що двір від трех років удержує польську захоронку, де наші діти завзято польцять ся”* [ЛННБ НАН України, ф. 11, спр. 2064, арк. 2].

Чимало зусиль доклав І. Пастернак у будівництво у Вацовичах кам’яної церкви, після того як згоріла дерев’яна церква св. Миколи-чудотворця. Справі побудови нового храму він присвятив вісім років життя. Труднощі з коштами змусили І. Пастернака заснувати у селі церковну крамницю “Народної торгівлі”, а 1904 р. звернутися з відозвою у пресі до громадськості Галичини про допомогу у спорудженні церкви [Нива, 1904]. 1908 р. після завершення усіх робіт відбулося посвячення, на яке прибули кілька священиків із сусідніх сіл, а також дідич села граф Станіслав Гарнавський.

Гірка чаша смутку випала на долю І. Пастернака після смерті на 31-ому році життя дружини Ольги. Під його опікою лишилося п’ятеро дрібних дітей: Ярослав, Іванна, Володимир, Северин, Антоніна. Батьківська вдача сприяла свідомому вихованню дітей. З малих літ І. Пастернак навчав кожного читати й писати, а згодом для підготовки до гімназії запрошував фахових учителів. Про належний рівень підготовки та наполегливість у навчанні говорять успіхи та здобутки двох синів Ярослава і Северина. Володимир Пастернак, що народився 1895 р. у Хирові, згодом закінчив Перемишльську гімназію, 1912 р. записався на навчання до Львівської Політехніки, у роки війни потрапив до офіцерської школи резерву в Егерндорфі поблизу міста Штернберг в Моравії, де помер 4 березня 1916 р. внаслідок запалення легенів [Діло, 1916].

У липні 1902 р. до Перемишля з близьких та далеких околиць з'їхалися батьки, що прагнули записати своїх синів на навчання до української гімназії. Державна система середньої освіти Австро-Угорщини передбачала розвиток національних шкіл та все ж корінне населення Галицького краю до середини 90-х років XIX ст. могло розраховувати лише на єдину Академічну гімназію у Львові. Знадобилося ще понад тридцять років аби добитися від Галицького сойму та цісарсько-королівської Шкільної ради дозволу на створення паралельних класів з українською мовою навчання при польській гімназії в Перемишлі та відкриття згодом у місті другого навчального закладу класичного типу.

Спеціально по вулиці Добромилській був зведений двоповерховий будинок з партером, до якого перенесено з приміщення колишнього єзуїтського монастиря обидві гімназії [Перемишль західний бастион..., 1961]. Ця виняткова подія дала можливість наміснику Галичини графу Казимиру Бадені на урочистому відкритті говорити про спільність інтересів і гармонійне життя молоді “Pod jednym dachem” [Шкільне торжество в Перемишлі, 1895]. Бажана умова тільки номінально могла задовільнити обидві сторони. Буття гімназистів у переважаючому польському середовищі Перемишля завжди наштовхувалося на прихований або демонстративний спротив. Не став винятком 1902 р., коли в Галичині після подій в стінах Львівського університету та сецесії значної кількості українських студентів до університетів Відня та Праги, польська молодь Перемишля розпочала протестаційні акції супроти української гімназії та її представників [Діло, 1902].

Після вступних іспитів Я Пастернак був зарахований до І-б класу [Звіт, 1903] і упродовж восьми років успішно пройшов повний гімназійний курс. Розповсюджена по всій Європі форма навчання в середніх школах передбачала ґрунтовне ознайомлення учнів з античною спадщиною. Практичні навички письма, читання та переклад літературних творів грецьких і латинських авторів сприяли збагаченню підростаючого покоління знаннями з історії, літератури, географії. Для реалізації цього завдання учителі мали значно більші можливості у виборі лектури [Курляк, 1997, с. 65].

Важливим чинником виховання національної свідомості гімназійної молоді була рідна мова. У довгому і складному процесі становлення літературної української мови, її граматики та правопису, закономірним явищем вважають реформу 1893 р., що стала своєрідним переворотом в педагогічному житті східної Галичини. Перехід на цілком інші методичні засади викладання мови на основі фонетичних принципів створив чимало перепон, які доводилося долати упродовж років учителям та мовознавцям. В першу чергу це стосувалося підготовки підручників з мови та літератури. В ужитку учнів Перемишльської гімназії були видання, надруковані за новою правописною методикою. У самій родині Пастернаків нововведення, що називається, вплинули на зміну поколінь: батько довгий час притримувався давньої граматичної основи письма з вживанням старо-слов'янських літер, його ж сини застосовували виключно фонетичний спосіб правопису.

Для підданих монархії Габсбургів провідною та універсальною залишалася німецька мова. Вивченню державної мови відводилося значно більше часу, а сама шкільна дисципліна знаходилася на високому фаховому рівні. У Перемишльській гімназії німецьку мову навчав відомий педагог, перекладач і громадський діяч проф. Роман Гамчикевич. Відмінне володіння німецькою мовою в подальшому допомагало Я. Пастернаку у наукових дослідженнях та спілкуванню з європейськими науковцями.

Становище природничих наук в освітніх програмах гімназій змінилося по відношенню до профілюючих предметів на поч. 90-х рр. XIX ст. Розвиток наукових знань у фізиці, хімії, біології вимагав оновлення звичних механічних форм заучування правил та законів життєдіяльності організмів у природі [Курляк, 1997, с. 95]. У засвоєнні багатого матеріалу застосовувалися лабораторні заняття, практичні екскурсії зі збиранням гербаріїв чи мінералів. З учителем історії природи проф. Іваном Мануляком пов'язана коротка згадка у спогадах Я. Пастернака: “на десятому році зачав збирати зільник та ловити метеликів і хрущів для проф. М.” [Пастернак, 1930, с. 29].

У програмі навчання обов'язковими також були уроки релігії, польської мови, математики. У старших класах пропедевтику філософії читав знаний багатьом Станіслав Людкевич. Управителем гімназії незмінно майже двадцять років був проф. Григорій Цеглинський. Його наполеглива праця над розвитком просвітницької та творчої сили молоді, поєднувалася з літературною і політичною діяльністю. Високий рівень педагогічних знань, громадська активність дозволили йому 1907 р. балотуватися до парламенту і представляти Перемишльську землю у найвищому органі Австро-Угорської монархії. У вересні 1907 р. управителем гімназії був призначений Северин Зарицький [Звіт, 1908].

Приклад батька послужив Я. Пастернаку основою для формування власної бібліотеки: починаючи з нижчих класів гімназії він розпочав кропітку працю над збиранням художньої літератури, зокрема історичної белетристики. Показовим у цьому відношенні є його спроба у VII класі перекладу з німецької мови повісті “Скарб інків” Ф. Гофмана [Гофман, 1908]. Пізніше у львівській пресі був опублікований невеличкий переклад оповідання болгарського письменника Івана Вазова “Воевода Славчо” [Вазов, 1910], а у 1912 р. з'явився ще один твір молодого студента – переклад гуморески маловідомого німецького автора А. Ліподьда “Баль з перешкодами” [Ліппольд, 1912].

З родинних спогадів знаємо про особливу увагу, з якою ставилися до народних традицій в домі Пастернаків. Широко пропаговані у 80-х роках методи збирання етнографічного й фольклорного матеріалу спонукали свідомих діячів культури та церкви ретельно вивчати та фіксувати духовні надбання народу. Подібну пошукову діяльність здійснював свого часу І. Пастернак. У студентські роки у своїй родинній хаті у Верині він записав усі знані автентичні народні пісні з мелодіями. Пізніше зібраний рукописний матеріал був переданий Остапу Нижанківському, але, на жаль, ця багата збірка залишилася не опублікованою [НМ, од. зб. 521, арк. 22 зв.]. Продовжив цю справу й Я. Пастернак, що під час гімназійних вакацій у різних місцевостях записував фольклорні матеріали, зокрема у Вацовичах: “крім церковної старовини мене захоплювали старовинні звичаї і вірування, народні пісні і легенди” [Пастернак, 1930, с. 64].

1910 р. І. Пастернак з родиною переїздить на свою батьківщину в село Зіболки де зайняв спорожнілу церковну парохію і залишався душпастиром до самої смерті у 1954 р. В житті Я. Пастернака родинне село завжди займало виняткове місце. Сюди він повертався з далеких подорожей і походів, тут знаходив відпочинок і допомогу близьких. Історія села і весь колорит сільського побуту увійшли в його свідомість і наукові прагнення. Вже навчаючись у Львівському університеті, Я. Пастернак розпочав кропітку працю над збором документального матеріалу щодо історії та функціонування церковної парохії та громади у селі. На основі метрик, парохіальних і деканальних актів та візитацій Шадурського йому вдалося зібрати й узагальнити цінні відомості. Я. Пастернак наполегливо старався зреалізувати свою ідею, але після війни, опинившись відірваним на довгі роки від рідного дому, він з об'єктивних причин мусів покинути цю справу. Його батько І. Пастернак в одному із листів до директора Національного Музею у Львові Іларіона Свенціцького від 3 липня 1922 р. писав: “*Тепер ми оба з моїм Славком взяли ся на спілку списувати книгу пропам'ятну. Історичні дані почавши від року 1385 списав з поданєм жерел сам Славко. А дальше почав я продовжувати. Лиш не знаю – чи він буде з того вдоволений, бо єще не бачив моєї праці*” [НМ у Львові, од. зб. 521, арк. 23]. Загалом зібраний багатий історичний матеріал не знайшов належного наукового опрацювання та опублікування. Також не вдалося виявити якихось слідів цієї більшої праці у львівських архівах, окрім друку однієї ґрунтовної статті [Пастернак, 1929] та кількох невеличких етнографічних публікацій [Пастернак, 1937; 1938]. Чимало різноманітних предметів та реліквій з Зіболок І. та Я. Пастернаки передали до НМ у Львові.

8 червня 1910 р. Я. Пастернак з відзнакою склав іспит зрілості і отримав право на продовження навчання в університеті [Звіт, 1910, с. 54]. Свідоцтво підписали господар (керівник) класу проф. Михайло Крушельницький, голова екзаменаційної комісії проф. Омелян Калитовський та директор гімназії проф. С. Зарицький [Винар, 1976, с. 114]. Випускники Перемишльської гімназії заздалегідь обирали собі майбутні студії у вищій школі: четверо

однокласників разом з Я. Пастернаком обрали філософський відділ Львівського університету. Не останню роль у виборі професійного фаху відігравав матеріальний стан батьків чи опікунів абітурієнтів. Соціальне становище І. Пастернака дозволяло утримувати сина на належному матеріальному рівні, тому у Я. Пастернака, на відміну від багатьох його ровесників, не виникало проблем “з хлібом насущним” і він міг користатися щасливою нагодою самостійно визначати свою подальшу долю. Скоріш за все у майбутньому він бачив себе гімназійним учителем або при сприятливих обставинах професором університету.

Кожний кандидат на студії в Львівському університеті заповняв спеціальний бланк “Karta wpisowa do użytku Dziekanatu”. В реєстраційний формуляр вносилися особисті дані: дата і місце народження, віровизнання, рідна мова, громадянство, адреса та ім’я батьків, окремі пункти фіксували військову повинність, попереднє місце навчання і можливі навчальні стипендії. В основну частину картки вносилися відомості про предмет і викладачів, і відповідно кількість годин на тиждень. До наших днів в університетському архіві зберігся колосальний фонд документів, що містить біографічні дані про тисячі студентів Львівського університету починаючи з другої половини XIX ст.

У товстих опрацьованих фоліантах зі справами під реєстраційним номером 2179 виявлено вісім документів університетської канцелярії, що стосуються Я. Пастернака і відображають увесь хід його студій упродовж чотирьох років. Найпильнішу увагу він надав вивченню античної історії, літератури та культури. Серед лекційних програм відомих професорів університету він обрав лекції Броніслава Кручкєвіча (Bronisław Kruczkiewicz, 1849–1918), Станіслава Вітковського (Stanisław Witkowski, 1866–1950) та Тадеуша Сінка (Tadeusz Sinko, 1877–1966). Детальний перелік тем у кожному навчальному півріччі свідчить про серйозний рівень підготовки та діапазон інтересів молодого студента. Обов’язковим у процесі навчання були філологічні семінари грецької та латинської мов під керівництвом згаданих професорів.

Особливе значення Я. Пастернак відводив вивченню старовинних пам’яток, розвитку археологічної науки та музейній справі. Початок до пізнання предмету поклав відомий львівський вчений, засновник кафедри археології проф. Кароль Гадачек (Karl Nadaczek, 1873–1914). Упродовж чотирьох років Я. Пастернак відвідував лекції й дізнавався про грецьке мистецтво, скульптуру та ремесло; про археологію Центрально-Східної Європи; про грецьку міфологію; про археологічні дослідження та про залізну добу на землях давньої Польщі [ДАЛО, спр. 625, 627, 634, 646]. Також Я. Пастернак – учасник спеціального археологічного семінару К. Гадачека, на якому отримав перші необхідні навички дослідницької праці над збереженням пам’яток старовини.

Серед інших університетських викладачів Я. Пастернак слухав лекції засновника відомої Львівсько-Варшавської філософської школи Казимира Твардовського (Kazimierz Twardowski, 1866–1938). Всю свою енергію проф. К. Твардовський вкладав у педагогічну працю, своїх учнів привчав до ясності думки й виразу, до моральної чистоти й справедливості, якої був зразком. Серед українського громадянства він залишив добру згадку, бо ніколи не підкреслював національної різниці серед учнів: “був учителем і філософом” [Новий Час, 1938].

Важливим чинником у здобутті майбутньої професії були педагогічні знання, які Я. Пастернак старався отримати у проф. Болеслава Маньковського (Bolesław Ferdynand Mańkowski, 1852–1921) та проф. Євгена Пясецького. В університетських “записах” Я. Пастернака згадані також проф. Густав Блатт (Gustaw Gerson Blatt, 1858–1916) з лекціями про індоєвропейські мови [ДАЛО, спр. 627, арк. 420.]; проф. Людвік Фінкель (Ludwik Finkel, 1858–1930) з історією Австро-угорської монархії [ДАЛО, спр. 646, арк. 90]; проф. Йозеф Калленбах (Józef Kallenbach, 1861–1929) про гуманізм у Польському королівстві XVI ст. [ДАЛО, спр. 645, арк. 105]; проф. Броніслав Дембінський (Bronisław Dembiński, 1858–1939) про французьку революцію XVIII ст. [ДАЛО, спр. 645, арк. 105]; проф. Станіслава Старжинського (Stanisław Starzyński, 1853–1935) про наукові знання розвитку суспільства [ДАЛО, спр. 646, арк. 90].

Здебільшого навчання у Львівському університеті проводилося польською мовою. Утраквістичний характер закладу дозволяв функціонування кафедр з українською мовою

викладання, на яких студентам пропонувалися лекції з історії, мови, географії та права. Серед існуючих предметів Я. Пастернак звернув увагу на курси проф. Кирила Студинського: “Складня церковно-славянської мови з поглядом на староруську і живу мову” [ДАЛО, спр. 625]; “Руське письменство XIX в. від виступу Івана Котляревського” [ДАЛО, спр. 625]; “Маркіян Шашкевич”; “Складня церковно-славянської мови” [ДАЛО, спр. 627, арк. 420]; “Вибрані питання з руського письменства XIX в.” [ДАЛО, спр. 634, арк. 82]; “Деклінація церковно-словянська; Руське письменство до половини XVIII в.” [ДАЛО, спр. 640, арк. 86]; “Іпатий Потій” [ДАЛО, спр. 639, арк. 74]; “Полемічне письменство від XI–XVI в.” і “Історична граматика руської мови” [ДАЛО, спр. 646, арк. 90]; та проф. Олександра Колесси: “Істория руської драматичної поезії” [ДАЛО, спр. 627, арк. 420]; “З Генези Шевчекової творчости” [ДАЛО, спр. 634, арк. 82]. Також К. Студинський провадив спеціальний “Семинар для руської філології” та “Практичні вправи з області церковно-словенської і староруської літератури” [ДАЛО, спр. 634, арк. 82].

10 липня 1913 р. право доцентури в Львівському університеті отримав директор НМ у Львові І. Свенціцький. Ще 1909 р. він подав на розгляд професорської колегії філософського факультету Львівського університету габілітаційну роботу з проханням призначити *veniae legendi*, але тоді справа доцентури не була розглянута міністерством просвіти у Відні [Діло, 1913]. У літньому семестрі 1914 р. Я. Пастернак обрав лекції І. Свенціцького з двох курсів: “Вступ до історії слов’янських літератур” (2 год); “Шевченко в слов’янських літературах” (1 год.) [ДАЛО, спр. 646, арк. 90]. Окремі лекції Я. Пастернак слухав німецькою мовою (проф. Антоневіч*: “*Litteratur und Kunst der Deutsch Romantik*”) [ДАЛО, спр. 633, арк. 89].

Одним із наставників Я. Пастернака у стінах університету став відомий професор антропології Ян Чекановський, який 1913 р. переїхав з Петербурга до Львова і очолив осередок антропології [Czekanowski, 1956]. Під керівництвом Я. Чекановського проводилися спеціальні семінарські засідання, вивчалися на практиці антропологічні дані окремих груп населення, організовувалися наукові експедиції. Зокрема 1914 р. була організована велика дослідницька експедиція для обстеження давнього трипільського поселення у печері “Вертеба” поблизу села Більче на Тернопільщині. Я. Пастернак у зимовому семестрі 1913 р. записався на курс лекцій з антропології та етнографії [ДАЛО, спр. 645, арк. 105; спр. 646, арк. 90], а також став постійним учасником антропологічної лабораторії. В одній групі разом з Я. Пастернаком займалися його найближчі студентські товариші Володимир Гребеняк та Богдан Гнаткевич [Бандрівський, 1998].

Важливу підтримку на початках в зацікавленні студента Я. Пастернака антропологічними знаннями здійснив відомий український вчений Іван Раковський. З його ім’ям пов’язаний вихід у світ друком першої наукової роботи з опрацьованими результатами антропологічних pomірів населення Жовківщини, що мала стати підґрунтям майбутньої наукової дисертації [Пастернак, 1919]. У березні 1914 р. Я. Пастернак провів перші власні антропологічні обміри 250 рекрутів у місті Жовкві, і безпосередньо у своїх дослідях користувався позиченим у проф. Я. Чекановського інструментом [ЦДІА, ф. 309, спр. 2290, арк. 16].

Свій намір присвятити себе цій галузі досліджень Я. Пастернак не залишав і в роки воєнного лихоліття. В травні 1916 р. йому вдалося зібраний матеріал доопрацювати і через І. Раковського надіслати до НТШ у Львові [ЦДІА, ф. 309, спр. 216, арк. 33]. Тоді ж Я. Пастернак звернувся до “Комітету наукової помочи”, створеного при Загально-Українській Культурній Раді у Відні українськими професорами і доцентами Львівського університету, спеціально для тих осіб, котрі займалися науковими дослідженнями або прагнули продовжити студії і здобути вищий науковий ступінь. У своєму листі на адресу голови Комітету Юліана Романчука від 18 вересня 1916 р. Я. Пастернак писав: “У відповідь на оповістку [...] в Ділі подаю свій адрес, що наразі безпредметове супроти мого військового стану – Ярослав

* Очевидно, йдеться про проф. Львівського університету Яна Антоневіча-Болоза (Jan Antoniewicz-Bołoz, 1858–1922) – відомого історика мистецтва, який у період з 1894 по 1918 рр. був членом Консерваторського відділу охорони пам’яток мистецтва у Львові.

Пастернак, поручник I[nfanterien] R[egiment] 41. 12 Feldkomp[agni]. Feldpost 26. – абсолювент філософії і бувший урядник Національного Музею. Перед війною займав ся багато антропологією і думаю [...] на будуче посвятитись виключно тій галузи знання” [ЦДІА, ф. 391, спр. 14, арк. 25]. Треба зазначити, що Виділ НТШ у Львові звернувся до військового міністерства Австро-Угорщини з проханням дозволити антропологічні обміри серед українських полонених, які збиралися виконати Зенон Кузеля та І. Раковський [Хроніка, 1918]. Також у Відні за ініціативи останнього був створений Антропологічний інститут, який розвинув досить активну наукову діяльність. Можна припустити, що Я. Пастернак був поінформований про справи свого старшого колеги та сподівався на його підтримку. Своє ж переконання у визначенні подальших наукових напрямів він висловив теж у листі до Володимира Гнатюка: *“треба рушити трохи антропологію з мертвої у нас точки”* [ЛННБ НАН України, ф. 34, спр. 436, арк. 12].

Університетська тема на переломі ХІХ–ХХ ст. в українській історіографії не обходиться без згадки про видатного українського історика Михайла Грушевського. Його наукова та педагогічна діяльність у згаданий період творили цілу епоху в інтелектуальному та національному житті українського народу [Грицак, 1995, с. 154]. Опираючись на здобутки київської археографічної школи Володимира Антоновича М. Грушевський в більш сприятливих умовах зумів з надзвичайною енергією розвинути історичні дослідження в систематичну, повновартісну, колективну діяльність та підпорядкувати усі сили для реалізації наукової ідеї [Пріцак, 1966].

Розпочата титанічна праця вченого над виданням багатотомної “Історії України-Руси” спричинила колосальні зрушення в загальноукраїнській історичній науці та в значній мірі стала результатом пошуків цілої плеяди молодих дослідників, що творили своєрідну Львівську історичну школу. З самого початку існування Історико-філософської секції НТШ М. Грушевський (у 1894 р. обраний головою) старався залучити більше наукових працівників і здібну студентську молодь, що десятками записувалася на університетські курси “Історії Східної Європи” М. Грушевського та відвідувала його спеціальні історичні семінари. У протоколах засідань ІФС можна простежити, як кожного року появляються нові імена дослідників: так у період з 1911 по 1913 рр. на засіданнях Історико-філософської Секції НТШ було зачитано близько 90 доповідей [Крип’якевич, 1991]. Але після 1906 р., тобто з моменту перенесення усієї ваги наукової праці М. Грушевського до Києва та створення Українського Наукового Товариства, практично зник доріст нового покоління його вихованців [Грицак, 1995, с. 149].

У авторів кількох публікацій про життя і діяльність Я. Пастернака склалася думка, що він неодмінно мусів навчатися у М. Грушевського [Балагурі, 1999, с. 57; Винар, 1976, с. 114; Мушинка, 1998, с. 51; Петегирич, 1995, с. 4]. Не вдаючись до припущень, чи були вони знайомі, треба констатувати малозрозумілий факт: власноручні записи Я. Пастернака в університетських офіційних документах упродовж 1910–1914 рр. не фіксують жодної згадки про М. Грушевського і відповідно його лекцій.

Для повноти відображення картини навчання Я. Пастернака варто додати ще один вагомий епізод: праця у наукових бібліотеках. Очевидно, в першу чергу він мав доступ до університетської книгозбірні, що розмістилася неподалік головного корпусу. Багато українських студентів користувалися також і Бібліотекою НТШ. В архівному фонді Михайла Возняка вдалося виявити використані картки “Робітні Бібліотеки НТШ” у Львові за 1913 р. з власноручними записами Михайла Рудницького, Юрія Полянського, В. Гребеняка, Михайла Струтинського, Івана Чмоли, Федора Срібного, поряд з автографами відомих на той час діячів літератури і науки Івана Франка, Філарета Колесси, Івана Крип’якевича, Юліяна Гірняка, Святослава Гординського, Миколи Чайковського. Зворотній бік погашених бланків “Робітні” М. Возняк в подальшому використав у підготовці алфавітного покажчика друкованих творів Івана Франка за 1880–1926 рр. У загальній кількості карток, що становить 693 чисел, є п’ять замовлень, заповнених рукою Я. Пастернака [ЛННБ НАН України, ф. 11, спр. 136, арк. 69, 93, 284, 436, 682].

Студентський побут Я. Пастернака у Львові не обмежувався самими аудиторіями в університетському приміщенні по вулиці св. Миколая (нині вул. М. Грушевського). В перший рік свого перебування у місті він налагодив безпосередні контакти з секретарем НТШ В. Гнатюком. Відомий український етнограф відзначився в історії нашої культури великим творчим доробком й вмінням організувати науковий процес. Це особливо помітно у налагодженні роботи Етнографічної комісії НТШ, заснованої у 1898 р. Закономірним було і те, що впродовж усієї своєї діяльності В. Гнатюк вів жваве листування з широким колом дослідників з Європи, а також з місцевими збирачами етнографічного матеріалу та дописувачами до періодичних видань НТШ.

У листі від 24 лютого 1912 р. В. Гнатюк повідомив Я. Пастернака про прийняття його звичайним членом НТШ [ЦДІА, ф. 309, спр. 2290, арк. 9]. Згодом Я. Пастернак передав до редакції “Етнографічного збірника” колядки і щедрівки, зібрані ним ще під час гімназійних вакацій у селах Вацовичі та Зіболки Дрогобицького та Жовківського повітів. Окремі зразки фольклорних записів були використані й вийшли друком у двох томах [Етнографічний Збірник, 1918]. Значно більша частка матеріалів не була свого часу опублікована і нині зберігається у відділі рукописів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського в Києві [Сокіл, 2009]. А саме знайомство Я. Пастернака з головою Комісії переросло у тривалу співпрацю, що не переривалася до самої смерті В. Гнатюка у 1926 р. Тісний взаємозв’язок простежується в багатому листуванні за період з 1917 по 1923 рр. [ЛННБ НАН України, ф. 34, спр. 436, арк. 1-20].

9 червня 1918 р. Я. Пастернак був обраний звичайним членом Етнографічної комісії НТШ. На засіданні, що відбулося у Львові вперше від початку війни, голова В. Гнатюк представив спершу драматичну ситуацію, пов’язану з втратою чималої кількості етнографічного матеріалу під час окупації міста російськими військами, а далі вніс пропозицію “щоби ще перед вибором Президії вибрати нових членів. Ще перед війною ухвалено було доповнити Комісію антропологами; у зв’язку з цим пропонує вибрати в члени *дра І. Раковського, Я. Пастернака, дра Степана Рудницького, і Гната Колцунюка*” [ЦДІА, ф. 309, спр. 746, арк. 4зв.]. Повідомлення про цю подію було поміщене в львівській періодиці [Діло, 1918]. 29 квітня 1928 р. Я. Пастернак обраний секретарем Етнографічної комісії НТШ [ЦДІА, ф. 309, спр. 746, арк. 11].

Поряд з НТШ у Львові добре розвинулася інша установа української культури Національний Музей (далі НМ) під керівництвом І. Свенціцького. 1905 р. з ініціативи митрополита Андрея Шептицького був заснований Музей церковної старовини. На відміну від існуючих українських музеїв при наукових і громадських інституціях, цей музей був спрямований на реалізацію лише музейних програм [Коць-Григорчук, 1998]. Первозданна колекція старовини містилася у приміщенні монастирського комплексу на Святоюрській горі. Саме сюди влітку 1912 р. завітав студент львівського університету Я. Пастернак аби оглянути музейні пам’ятки [Пастернак, 1930, с. 29]. Знайомство з кустосом НМ відзначилася на долі молодого Я. Пастернака і мало в подальшому значний вплив на його ріст як музейного фахівця.

Протягом 1912 р. уся колекція НМ поступово була перенесена до новопродбаному будинку по вул. Мохнацького, 42 (нині вул. М. Драгоманова). Експозиційні фонди були вже належно впорядковані і розміщені по основних розділах: рукописів і стародруків, ікон, старовинної зброї, тканини і золотарства, етнографії та народного орнаменту, археології та нумізматики, а також бібліотеки мистецтвознавства. Основна музейна збірка становила 13 тисяч 658 одиниць зберігання, що дало право говорити директору у поточному звіті про помітний успіх у збирачій та організаційній діяльності НМ [Свенціцький, 1913]. У своєму листі-відгуку від 12 січня 1913 р. Я. Пастернак висловив особисте захоплення розвитком Музею: “*мимо всяких упереджень до него*”, – і вирішив “*собі також прилучити ся до гр. Тишкевича і о. Садовського з заповідженим даром, певно не так цінним, але безперечно вартісним*” [НМ, од. зб. 521, арк. 2].

У травні 1913 р. І. Свенціцький надіслав Я. Пастернаку поштову листівку з проханням: “*Прошу ласкаво зайти в Музей – потребую Вас на певний час до помочи за гонораром*” [ЦДІА,

ф. 309, спр. 2404, арк. 51]. Йому доручено інвентаризувати колекцію книг та експонатів львівського товариства “Просвіта”, переданої до НМ у сталий депозит. Згодом Я. Пастернак перейняв ведення інвентарної книги надходжень до НМ, що до цього цілковито належало до обов’язків директора. Того ж року вийшов у світ перший путівник по музею, у якому описані усі експозиційні розділи з переліком представлених історичних коштовностей [Свенціцький, 1913]. Ілюстрації до цього видання підготував Я. Пастернак.

Віддавна перед українськими музейними діячами гостро стояла проблема вивозу пам’яток культурного життя українського народу до наукових закладів Києва, Санкт-Петербургу, Москви, Кракова, Вільна (нині Вільнюс), а також Відня. Від початку XIX ст. місцеві учені Денис Зубрицький, Яків Головацький, Антін Петрушевич були офіційними агентами російських музеїв та бібліотек і передавали значний масив старих рукописів і стародруків [Барвінський, 1891]. Продовжив процес “вивозу” культурної спадщини краю Юліян Яворський співробітник київської газети “Киевлянин”, який щосезону приїздив до Австро-Угорщини з метою збору давніх пам’яток культури [Кревецький, 1909].

Від імені Управи НМ директор І. Свенціцький звернувся у травні 1912 р. до духовенства та громадськості з закликом оберігати пам’ятки національної культури і не передавати їх через посередників. Досвід накопичення музейних предметів змусив керівництво НМ у Львові відмовитися від практичних послуг окремих збирачів, що від імені музею провадили власний “промисел”. “*Нехай у всім краю не буде ні одної старини, про яку не знали би в осередку її зберігання і громадження у НМ і якої не мігби НМ набути*”, – зазначав І. Свенціцький [Свенціцький, 1912].

Після урочистого відкриття 13 грудня 1913 р. музейна діяльність над впорядкуванням і поповненням колекції, яка винятково залежала від енергійності фундатора митрополита А. Шептицького, набрала цілком нових рис і масштабів. Керівництвом НМ була спеціально розроблена програма обстеження повітів східної Галичини та виявлення всього, що становить музейну цінність. Перед усіма прихильниками Музею ставилося єдине завдання “*збирати якнайбільше і рятувати, що еще лишилося*” [Свенціцький, 1930].

Про зростаючі вимоги до офіційних представників музею свідчить спеціальна пам’ятка “Поучене співробітникам Національного музею у Львові”, у підготовці якої брав участь і Я. Пастернак [НМ, од. зб. 13, арк. 23]. В його особі Управа НМ отримала вправного та досвідченого співробітника, що розгорнув досить активну пошукову та збиральницьку роботу. Для цього 13 червня 1913 р. директор І. Свенціцький написав відповідний рекомендаційний лист, у якому від імені НМ просив всіх настоятелів церков і сільських громад сприяти Я. Пастернаку як співробітнику музею у пошуках церковної та народної старовини [НМ, од. зб. 42, арк. 77]. Окрім цього, І. Свенціцький доручив своєму молодому помічнику провадити нотатки з подорожей. 11 серпня 1913 р. Я. Пастернак з наплечником на спині, дерев’яним фотоапаратом на ремінці відправився у першу мандрівку по галицьких селах у пошуках старовини. Упродовж місяця він оглянув церкви в Нагірцях, Кунині, Магерові, Крехові, Потилічі, Улицькому, Тростянці, Вороблячині, Смолині і Залужжі. Пам’ятки старовини і загальний вигляд дерев’яної архітектури обов’язково фіксувалися ним на фотопластини.

Праця в НМ у Львові дозволила Я. Пастернаку детальніше вивчати мистецтво іконопису: “*Переді мною розкривалась поступово величезна сторінка мистецької культури українського народу*”. За короткий період часу йому вдалося опанувати характерні стилістичні риси народного малярства й вирізняти за канонічною строгістю і статичністю ікони XV–XVI ст. та реалістичним трактуванням зображення ікони XVII–XVIII ст. [Пастернак, 1978, с. 64]. Також Я. Пастернак намагався поповнювати бібліотечні фонди НМ у Львові. Так у селі Тростянець Яворівського повіту у захристії церкви він виявив понад 30 латинських стародруків XVI–XVII ст. з колишньої парохіяльної бібліотеки та з дозволу місцевого пароха М. Мацюрака передав цей чималий набуток до книжкової збірки Музею [Пастернак, 1930, с. 30].

10 липня 1914 р. Я. Пастернак отримав від директора І. Свенціцького доручення на чергову тривалу експедиційну поїздку, але початок першої світової війни перекреслив усі подальші плани [Пастернак, 1930, с. 30]. Вся передвоєнна музейна діяльність Я. Пастернака

відобразилася у записах в інвентарній книзі НМ, у кореспонденціях до директора І. Свенціцького та коротеньких спогадах в Ювілейному збірнику з нагоди 25-річчя заснування Музею. До цього слід додати запроваджений І. Свенціцьким і продовжений Я. Пастернаком з початком 1914 р. винятковий для тих часів звичай містити у львівських часописах “Діло” і “Руслан” щомісячні звіти про набуті речі та імена жертводавців, а також його участь в громадському Комітеті НМ у Львові, що об’єднував прихильників Музею [НМ, од. зб. 13, арк. 17–18].

1 серпня 1914 р. абсолювент Львівського університету Я. Пастернак прибув до міста Чернівці на Буковині у розташування 41-го піхотного полку, який входив до складу 59-ї бригади 43-ї дивізії XI військового корпусу австро-угорських збройних сил, що прикривав кордони монархії на східному оперативному напрямку. Після початку бойових дій перша значна і запекла битва відбулася 23 серпня під селом Раранча (Рідківці). Тут 43-а австрійська дивізія зупинила фланговий прорив Дністровської військової бригади генерала Александра Павлова. Та успіх головного російського наступу на Львів змусив австрійське командування в ніч з 30 на 31 серпня провести евакуацію урядових установ у Чернівцях та вивести регулярні військові з’єднання з Буковини [Заполовський, Осачук, 1998]. Роман Смаль-Стоцький, один із учасників цих подій, залишив коротку згадку про цей епізод війни: *“із моїм 41 полком піхоти я відступив під час великих морозів 1914 року із Чернівець через Дорна Ватру на Семигород... наші кубанці гнали нас поперед себе. Вкінці перевезли нас до Штірії на переформування”* [Смаль-Стоцький, 1962].

Ратна служба Я. Пастернака відома з коротких згадок у його фронтовому листуванні зі своїми львівськими знайомими, яка збереглася в львівських архівах. Його кореспонденції – це маленький екскурс у давню таку бажану дослідницьку стихію: *“Моїм найгарячішим, задушевним бажанєм єсть вернути як найшвидше до поважнішої наукової праці, в якій бачу свою властиву самотню ціль”*, – читаємо в одному з листів до В. Гнатюка [ЛННБ НАН України, ф. 34, спр. 436, арк. 1–2]. Подібні думки присутні буквально у кожному повідомленні з фронтів. Де б не заносили Я. Пастернака воєнні дороги – усюди його супроводжувало непогамовне бажання студіювати, читати, записувати пісні, оглядати експозиції музеїв, пам’ятки народної архітектури та народного побуту. У вільний час Я. Пастернак *“старався оглянути та студіювати що під руку попаде”* [ЛННБ НАН України, ф. 34, спр. 436, арк. 1–2]. Військові переходи обмежували Пастернаківське “музейництво” дрібними предметами: переважно етнографічними записами, або поштовими листівками, що могли поміститися у подорожньому наплечнику австрійського вояка [Пастернак, 1930, с. 31].

У 1914 р. після переведення 41-го полку в глибокий тил Я. Пастернак, як випускник університету, був прийнятий на навчання до військової школи офіцерського резерву у містечку Фельдбах*. Згодом у чині лейтенанта він повернувся до свого полку у Юдендорфі біля Леобена [ЦДІА, ф. 309, спр. 2243, арк. 51зв.]. У травні-червні 1915 р. австрійські війська розвинули великий наступ на Львів. Частини XI військового корпусу в складі 2-ї армії під командуванням Едуарда Бьома-Ермолі (Eduard von Böhm-Ermolli, 1856–1941) 22 червня зайняли місто. 41-й полк теж брав участь у цьому військовому поході і один із перших увійшов до Львова. Деякий час Я. Пастернак після хвороби (черевного тифу) залишався у місті і мав змогу навідатися 23 вересня 1915 р. до НМ. Після арешту 30 травня 1915 р. військовою владою та інтернування в глиб Росії директора І. Свенціцького, музей не функціонував, а за збереження колекцій піклувалася двоюрідна сестра І. Свенціцького – учителька народних шкіл Михайлина Береза-Верхола. Восени цього ж року опіку над музейними збірками та приміщеннями перейняла Анна Павлик, яка залишалася *“весталькою, вірною сторожею святого вогню”* НМ у Львові до часу повернення з заслання І. Свенціцького (у лютому 1918 р.) [Береза-Верхола, 1930]. За кілька днів

* Австрійське містечко Фельдбах (Feldbach) у землі Штірія (Steiermark) з осені 1914 р. перетворилося на місце для установ запілля. Тут розмістився великий табір військовополонених російської армії (на весну 1915 р. у ньому перебувало до 50 тисяч чоловік). Також була створена кадетська школа для поповнення офіцерського складу (Reserve Offizier Schule). Подібні військові школи існували у багатьох містах імперії, що знаходилися далеко від фронтів (зокрема в Чехії й Угорщині).

після того Я. Пастернак відправився на лікування до шпиталю в місті Йозефів у північній Чехії, а через місяць знову зайшов до НМ, щоби студіювати у бібліотеці, але цього разу А. Павлик йому відмовила [Пастернак, 1930, с. 31].

У квітні 1916 р. Я. Пастернак відправив лист М. Возняку до Відня, у якому писав про знахідку на горищі власного дому (очевидно у Зіболках) обшарпану церковну книгу, обкладинка якої була склеєна з листків давнього світського співаника. Ці шість рукописних карток Я. Пастернак датував половиною XVIII ст. і окрім того вказав: *“Єсть поданий автор, село і мабуть его знак гербовий”* [ЛННБ НАН України, ф. 11, спр. 417, арк. 1]. Зі зворотної адреси польової пошти можна встановити, що кадет Я. Пастернак перебував у запасному батальйоні (Erzatzkompagni) свого полку у Львові. Наступна поштова листівка, яку Я. Пастернак відправив 28 серпня 1916 р. тому ж адресатові, містить коротке привітання: *“Поважаному Товаришу Професорови шлю щирий привіт з полудню – Гарзд!”* [ЛННБ НАН України, ф. 11, спр. 417, арк. 2].

Наприкінці літа 1916 р. разом зі своїм полком Я. Пастернак опинився на півдні монархії. Політична ситуація напередодні війни в Європі визначалася стосунками між двома військово-політичними блоками: Антанта (до якого входили Франція, Англія, Росія) та Трисидний союз (у складі Німеччина, Австро-Угорщина, Італія). З початком I світової війни уряд Італійського королівства оголосив про свій нейтралітет. Між воюючими сторонами розгорнулася шалена дипломатична боротьба за притягнення на свій бік потенційно сильного союзника. Італія з свого боку намагалася провадити власну активну політику, стараючись опанувати узбережжя Далмації, Албанії та Греції і встановити контроль на Адріатичному морі. Саме ці територіальні й політичні вимоги були прийняті країнами Антанти на переговорах в Лондоні у квітні 1915 р. Невдовзі італійський уряд сповістив про припинення дії договору з Австро-Угорщиною і 23 травня 1915 р. оголосив колишньому союзнику стан війни, а 28 серпня 1916 р. війна була оголошена Німеччині. На європейському театрі бойових дій утворився новий Італійський фронт. У стратегічному відношенні австро-угорське військово командування прийняло найоптимальніше рішення – був створений міцний оборонний рубіж у долині ріки Соча з її природними скелястими берегами (узгір'я Красу, гірське плато Добердо) та міцними передмостовими укріпленнями на протилежному правому березі у містах Тольміно і Горіца. У листі до К. Студинського Я. Пастернак з прикрістю зізнається: *“Нині сиджу на сторожі (Feldwache) 2 км перед фронтом в закопчній зимній каверні і завидую всім, що мають ще спромогу працювати науково, бо ржавіє чоловік одинокий серед нашого многолюдя і забуває навіть льогічно думати”* [ЦДІА, ф. 362, спр. 366, арк. 29].

Австрійські позиції в прифронтовій смузі були облаштовані спеціальними укриттями на випадок гарматного обстрілу. За роки позиційної війни та у між часі італійських наступів у кам'яних скелях полонені вояки видовбали глибокі ходи та приміщення де могли переховуватися від десятка до кількох сотень людей. У цих т. зв. кавернах* зберігалися припаси харчів на певний термін, якщо входи були перекриті. Уся тактика бою італійців обмежувалася шаленою артпідготовкою, що могла тривати кілька днів, та подальшим штурмом піхоти на зрівняні з землею шанці й окопи. Австрійці ж з свого боку під час обстрілу перебували в укритті і чекали тільки на сигнал до рукопашного бою [Яворівський, 1923].

Не зважаючи на прикрі обставини, Я. Пастернак старався підтримувати контакти зі знайомими, а також постійно в польових умовах ознайомлювався зі змістом львівських часописів (“Діло” та “Українське слово”). Так 1 березня 1917 р. він відправив привітання Василю Щурату: *“складаю на руки Високоповажаного голови комісії для історії штуки щирі желаня як найлутиших успіхів до нового, так потрібного діла”* [ЛННБ НАН України, ф. 206, спр. 578, арк. 1]. Напередодні Я. Пастернак на сторінках “Українського слова” знайшов повідомлення про організацію спеціальної Комісії з історії мистецтва НТШ та підготовки нового часопису “Матеріали до історії українського мистецтва” [Стара Україна, 1925].

* Каверна від лат. caverna – печера, порожнина.

19 квітня 1917 р. на лист Я. Пастернака з фронту відгукнувся В. Гнатюк, який, зокрема, написав: *“Дякую дуже за пам'ять і бажаю, щоб як найшвидше кінчила ся та страшна заверуха та щоб Ви вернули здорові і засіли до наукової праці нараз, яку вже розпочали. Так мало у нас наукових сил, а так дуже їх треба! Може за рік доведеть ся тим, що діждуть, гучніише і величнійше співати пісню воскресення, як се було доси”* [ЦДІА, ф. 309, спр. 2290, арк. 11].

Я. Пастернаку зрештою пощастило декілька разів у вільний від служби час відвідати місто Трієст, де він тричі оглянув міський музей, зокрема археологічний відділ та відділ порівняльної анатомії [Пастернак, Діло, 1917]. Також у пошуках слідів людського життя він здійснив кілька екскурсій для обстеження печер в гірському масиві Крас. *“Остатнім часом став я лазити по красивих печерах. Оглянув кілька зверху, до двох спускався по линві, та кромі мокрих стін; множества диких голубів та злісних лиликів не найшов нич інтересного. Жаден наш пращур не жив у них. Справді інтересні річи, але для цілого геольота і часто зоольота”*, – читаємо в листі Я. Пастернака до В. Гнатюка [ЛННБ НАН України, ф. 34, спр. 436, арк. 2].

У травні 1917 р. італійське командування на вимогу союзників розпочало Десятий наступ по всьому фронту від містечка Тольмано до морського узбережжя. Найжорстокіші бої тривали в області Плави. У фронтових зведеннях, що поступали до Відня й друкувалися у щоденній періодиці, знаходимо особливе відзначення для 41-го полку піхоти: *“Випробований здавна п. п. ч. 41 кинувся на переважуючого чисельно противника і в завязатій рукопашній борбі змусив його до втечі”* [Діло, 1917, ч. 117]; в іншому: *“Коло Водіче (Vodice) ворожі атаки розбилися о хоробрість славних східно-галицьких і буковинських п. п. ч. 24 і ч. 41. Коло монастиря Монте Санто пробував неприятель перейти наші барабанним вогнем знищені рови”* [Діло, 1917, ч. 120]. Саме під час сильного наступу ворога на узгір'я коло Водіче та Монте Санто* поручник Я. Пастернак зазнав тяжкого поранення від розриву артилерійської гранати: *“лишили ся лиш дві близни на пам'ятку того надлюдського пекла, яке зладили нам чорномазі “таліяни”* [ЛННБ НАН України, ф. 34, спр. 436, арк. 3].

Я. Пастернак був відправлений на лікування до військового шпиталю моравського міста Брно. Одужання після кількох хірургічних операцій тривало близько трьох місяців. У серпні він уже міг пересуватися і користаючись нагодою провів кілька пізнавальних екскурсій до місцевого крайового музею ім. Франца Йосифа (нині – Moravské zemské muzeum) та оглянув відомий замок-касарню на горі Шпільберг: *“де й наші сиділи з початком минулого століття”* [ЛННБ НАН України, ф. 34, спр. 436, арк. 4]. Свої враження від перебування в Брно Я. Пастернак описав у спеціальному нарисі, датованому 1 серпня 1917 р. [Пастернак, Українське слово, 1917]. Аби краще дізнатися про місцеву історію Я. Пастернак зумів також працювати у місцевому архіві Намісництва [Пастернак, 1930, с. 31]. Дорогоцінним придбанням для Я. Пастернака у воєнних буднях стало видання нової книги Степана Рудницького: *“Ukraina: Land und Volk. Wien, 1916”*, яку він *“перечитав від дошки до дошки”* [ЛННБ НАН України, ф. 34, спр. 436, арк. 4]. Під час побуту у Брно Я. Пастернак також придбав окремі видання музезнавчої тематики, які невдовзі (у квітні-червні 1918 р.) передав до НМ у Львові. Зокрема, до бібліотеки Музею поступили праці Павела Шафарика (Šafárik Pavel Jozef, 1795–1861), Макса Саерландта (Max Sauerlandt) Вільгельма Шрама (Schram Wilhelm) та репродукції ілюстрацій до творів німецького письменника Фрідріха Шіллера виконані художником Вільгельмом Каулбахом.

З початком осені Я. Пастернак отримав відпустку і відправився додому, а у жовтні він прибув до Львова аби ненадовго повернувся до праці в НМ. Зі згоди діючої кураторії музею Я. Пастернаку дозволено двічі на тиждень по дві години на день провадити екскурсії,

* Монте Санто (італ. Monte Santo, словен. Sveta Gora) – монастир розташований на північний схід від міста Гориції. У підніжжя гори Скальніца (682 м) розташоване містечко Салькано (італ. Salcano, словен. Solkan). Місцевість відома з XIV ст., у 1376 р. збудована перша церква св. Марії. 1496 р. монастир був зруйнований турками. В період правління австрійського цесаря Йосифа II на Святій горі був зведений великий архітектурний ансамбль монастиря. З травня 1915 р. монастир став об'єктом постійного артилерійського обстрілу і внаслідок зазнав відчутних руйнувань. 1918 р. ця територія заселена переважно словінським населення була приєднана до Італійського королівства. 1924–1927 рр. архітектор Сільвані Баріч (Silvano Barich, 1884–1958) відновив монастирський комплекс.

полагоджувати біжучі справи, інвентаризувати знахідки та вести офіційну музейну кореспонденцію [Діло, 1917, ч. 270]. Крім того Я. Пастернак інтенсивно продовжив опрацьовувати антропологічні матеріали для завершення докторської роботи [ЦДІА, ф. 358, спр. 317, арк. 33–34].

Політичні зміни наприкінці 1917 р. в Російській імперії істотно вплинули на загальну військову ситуацію на Східному фронті. Затихли активні боеві дії, що дало змогу верховному командуванню Австро-Угорщини здійснити часткову демобілізацію збройних сил. Спробував отримати звільнення від військової служби й Я. Пастернак, але міністерство краєвої оборони не задовольнило його прохання. За порадою члена кураторії НМ Йосифа Боцяна Я. Пастернак звернувся за підтримкою до митрополита А. Шептицького. У своєму листі від 25 листопада 1917 р. він просить Ексцеленцію, по можливості, особисто вдатися до владних структур з тим, щоб *“як не можливе вже Enthebung** так най приділять мене на довший час до локальної служби у Львові”* [ЦДІА, ф. 358, спр. 317, арк. 33]. Митрополит А. Шептицький, перебуваючи у Відні, у своєму листі від 1 грудня 1917 р. дещо заспокоїв Я. Пастернака, підкреслюючи: *“Недивота що письмо наше не віднесло успіху. [...] Я сегодня вертаю до Львова там надіюсь побачи мося. За працю в музею дуже Вам вдячний. Прийміть щирий привіт. Андрей Ш.”* [ЦДІА, ф. 309, спр. 2403, арк. 21].

Після переговорів у Брест-Литовському Східний фронт втратив військове значення і об'єднанні союзницькі сили згідно умов *“хлібного миру”* з Центральною Радою рушили на Україну. У лютому 1918 р. Я. Пастернак повернувся до свого полку і у складі союзницьких армій був переведений на Катеринославщину. І тут йому трапилася приємна несподіванка ознайомитися з унікальною експозицією губернського музею ім. О. Поля у місті Катеринославі, що нараховувала велику колекцією камінних баб та запорозької старовини (нині – Державний історичний музей ім. Д. Яворницького у Дніпропетровську). Я. Пастернак одразу придбав кілька праць історика Дмитра Яворницького, але зустрівся з ним йому не пощастило [ЛННБ НАН України, ф. 34, спр. 436, арк. 16].

4 листопада 1918 р. австро-угорські війська припинили бойові дії на всіх фронтах. Закінчилася остання війна Габсбурської монархії. А кілька днів перед тим у Чернівцях, де перебували батальйони 41 п. п., українські представники політичного проводу вели інтенсивні переговори з старшинами полку аби зберегти військову одиницю. Але 2 листопада 1918 р. полковник Томашкевич скликав жовнірів полку на т. зв. *Vergatterung** і заявив їм, що служба закінчилася і вони можуть розійтися *“домів”*. Ця вістка перекинулася в розташування 24 п. п. і *“увесь гарнізон Чернівцець кинувся розтіч”* [Кордуба, 1923]. Демобілізація вояків перетворилася на деморалізацію, а українські старшини, що були в меншості у згаданих полках, не могли ніяк зарадити цьому.

Падіння правлячих династій у Відні та Берліні 1918 р. ознаменували закінчення світової війни і призвели до серйозних змін на політичній карті центрально-східної Європи. На руїнах Австро-Угорської імперії створюються нові молоді держави, а ідея національного самовизначення стає домінуючою в політиці народів. Свій шанс зреалізували й галицькі українці проголосивши утворення Західно-Української Народної Республіки. Збройний захист державних інтересів покладався на військові формування Галицької Армії. Десятки тисяч колишніх австрійський вояків-українців зголосилися до служби у війську. 3 грудня 1918 р. Я. Пастернак прибув до військової команди і його як нездібного до фронтової служби призначили персональним мобілізаційним референтом окружної військової команди *“Рава”*. Після реорганізації у січні 1919 р. УГА він увійшов до штабу VII Львівської бригади. Командантом бригади був сотник Альфред Бізанц, начальником штабу – сотник Корнило Купчанко, командантом булавної сотні поручник Володимир Геринович [Микитюк, 1958]. Я. Пастернак провадив точний щоденник боевого шляху бригади та під час однієї з багатьох

** Enthebung (нім. звільнення) – прим. автора.

* Vergatterung (нім. загальна стійка) – прим. автора

скрутних хвиль “на широкій Україні мусів ще сам приглядатись спаленю всего бригадного архіву” [ЛННБ НАН України, ф. 34, спр. 436, арк. 17].

Дворічна епопея УГА закінчилася для Я. Пастернака таборами інтернованих у чеському місті Ліберець**, куди прибули рештки колись дисциплінованої і багато-численної армії. На початку серпня 1920 р. у старих бараках для російських полонених формується з прибулих українців новий табір, що з політичних мотивів офіційно отримав назву “Український робітничий табір” [Козак, 1963]. Табір був організований на військовий лад та користувався повною автономією у діяльності. Адміністрація складалася з українських старшин і безпосередньо підпорядковувалася екзильному уряду диктатора Євгена Петрушевича у Відні, дипломатичній місії ЗУНР у Празі та Міністерству народної оборони Чехо-Словацької Республіки. Інтерновані українські вояки перебували фактично у становищі, максимально наближеному до статусу чехословацького військово-зобов’язаного [Павленко, 1999].

Для багатьох учасників визвольних змагань скінчилися безперестанні збройні сутички, виснажливі походи, трагічні наслідки епідемій – наступили мирні випробування табірної життя. Я. Пастернак рішуче налаштований повернутися до науково-дослідної та музейної праці. Але наразі він мусить спрямовувати свою зусилля в культурно-просвітницьку діяльність. Набутий досвід передвоєнного урядування в НМ у Львові пригодився йому у роботі на посаді архіваріуса.

Тут же Я. Пастернак відновив переписку з директором НМ у Львові І. Свенціцьким. “Сердечно дякую за ласкаву пам’ять; зі Львова взагалі якось дуже тяжко діждатись відповіді. Писав до Раковського, Крипякевича, Гнатюка, канцелярії Наукового Товариства, просив книжок яких, научної літератури, бодай належачих ся мені як членови “Записок”, і народ мовчить на всіх языках, мов води в рот понабирали. Чи така остра цензура, чи прямо “страха ради юдейського”? Ви одинокий Львовянин, що вже третій раз написав, і за це щиро дякую Вам, Пане Директор”, – читаємо в одному з листів [НМ, од. зб. 521, арк. 16].

25 вересня 1920 р. у таборі були проведені перші збори новоствореного Культурно-просвітнього кружка (КПК), головою якого обрано Остапа Кравця, а бібліотекарем Я. Пастернака [Голота, 1920]. Згодом головою КПК став знайомий ще з студентських часів Мирон Дольницький. В непростих умовах існування члени КПК розвинули досить активну діяльність у різних напрямках, що давало змогу підтримувати духовний та інтелектуальний рівень багато-численної громади. В рамках Статуту КПК були утворені ряд секцій, театральний та хорівий колективи, мистецький відділ, спортивні команди, історичний та фотографічний гуртки. Проводилися навчання на фахових курсах підготовки кадрів для інтеграції в чеське суспільство. Згодом усі надбання культурно-просвітньої діяльності українських таборів були представлені на великій виставці для публічного огляду [П..., 1923].

Заходами Кружка 1 листопада 1920 р. з’явилося перше число рукописної газети “Український Скиталець”. А в передовій статті до цього видання визначена ціль та уся програма часопису: “*Йдиж у світ наш “Український Скитальче” і вишукуй твого живого теска, та пригадуй йому, що годі сидіти безчинно і дусити в собі пережите*” [Бережим пам’ять, 1920]. Редактором став поручник Микола Левицький, колишній співробітник чернівецького часопису “Буковина”, який народився 1879 р. у Рожнові Снятинського повіту, а 30 червня 1921 р. помер у лікарні міста Ліберці. Продовжив редагування видання поручник Яків Голота (колишній гімназійний учитель), а в редакційний комітет входили четар Дмитро Вахняк і поручник Лев Левицький, пізніше в таборі в Йозефові редакцію очолив Осип Демчук. Я. Пастернаку належить дві невеличкі статті поміщені на сторінках видання: “Народна традиція” [Пастернак, 1921] та “Галичани в Києві перед 300 літами” [Пастернак, 1921]. Перша публікація це ювілейна промова з нагоди Шевченкового свята, а друга пов’язана з річницею взяття військовими частинами УГА столиці Києва у серпні 1919 р.

** У жовтні 1918 р. місто Райхенберг (Reichenberg) перейменоване на Ліберець, що став центром провінції прикордонної Судетської області ЧСР.

Перебували серед інтернованих відомі художники і скульптори Юліян Буцманюк, Михайло Бринський, Іван Іванець, що, не маючи спромоги до творчої праці, були зайняті в кращому випадку малюванням декорацій до театральних вистав [НМ, од. зб. 521, арк. 10]. Я. Пастернак також входив до складу Мистецької секції КПК, заснованої 23 лютого 1921 р. під головуванням М. Бринського [Голота, 1921].

1 квітня 1921 р. українські вояки з двох таборів у Ліберцях і Німецькому Яблонному були переведені до нового табору в місцевості Йозефів (нім. Josephstadt). Команду табору перебрав старший за рангом полковник Арнольд Вольф. Перенесення стрілецького табору з чисто німецької околиці в чеське середовище відчутно вплинуло на відносини з місцевим населенням. Цьому сприяли концерти, театральні вистави та футбольні матчі, які проводилися у містах, зокрема в Пардубіце, Кутна Гора та у місцевості Ужіце. *“Маємо добре вишколений і зіспіваний мужеський хор в силі до 50 людей, прямо першорядну як на наші відносини театральну дружину в силі 40 душ і 3 добрі дружини копаного мяча, і тими середниками ми завоевали вже остаточно інтелігенцію цілого повіту і змінили її переконання про невідомих їм блище українців”*, – згадував Я. Пастернак у листі до І. Свенціцького [НМ, од. зб. 521, арк. 17].

Чимало охочих в таборі готувалися до вступу на навчання до вищих начальних закладів. Військова праця в таборі була заборонена, отож *“на загал хлопці притьмом кинулися до науки”*, – констатував Я. Пастернак у листі до І. Свенціцького [НМ, од. зб. 521, арк. 13]. Для забезпечення фахових знань були організовані спеціальні курси вищої освіти. До учительського складу увійшли старшини, доктори та колишні студенти. Серед інших заняття на курсах проводили сотники О. Кравець, Василь Чарнецький, Євген Брилинський, Володимир Коссар, лікар доктор Богдан Чабак, поручники Север Байгерд, Я. Пастернак, Я. Голота, Іван Вегера, доктор Михайло Гринів, четарі Дмитро Вахняк, М. Дольницький, Олександр Балицький, доктор Стапан Чумак, хорунжий Федь Гула і проф. Віктор Андрієвський [Звіт праці, 1922]. Серед мешканців табору були бажаючі вчитися в Духовній семінарії і Я. Пастернак з цього приводу писав: *“Шкода лиш, що Ужгородський греко-католицький Владика не хоче наших приймати у свій духовний семинар, бо і на сей хліб неоден ту претендує”* [НМ, од. зб. 521, арк. 13].

Я. Пастернак продовжив працю у КПК, що обійняв усі ділянки духовного розвитку й відзначився поважними здобутками в умовах емігрантського життя. У Йозефові стараннями багатьох стрільців і старшин сформувалася таборова бібліотека, що начисляла шість тисяч книг німецькою, чеською, італійською, російською та українською мовами. Після ліквідації табору в Йозефові чимало книг було передано до Львова, зокрема до Академічної гімназії та НТШ [ЦДДА, ф. 348, спр. 6422 і спр. 6423].

Також безпосередньо дбав Я. Пастернак про подальшу долю зібраних у таборах історичних матеріалів. 1925 р. увесь музейно-архівний комплекс документів був переданий на зберігання у фонди Українського музею визвольної боротьби у Празі (це понад п'ять з половиною тисяч одиниць зберігання) [Вісти, 1925, с. 3]. Перші загальні збори ініціативної групи відбулися 25 травня 1925 р. Серед фундаторів та прихильників Музею ВБУ проф. Іван Горбачевський*, незмінний директор Дмитро Антонович, Олександр Лотоцький, Андрій Яковлів, Дмитро Дорошенко. Завідувачем військового відділу Музей ВБУ став генерал Михайло Омелянович-Павленко, над упорядкуванням колекцій працював колишній фронтвий товариш Я. Пастернака сотник К. Купчанко [Вісти, 1925, с. 1]. Причетність Я. Пастернака до організації музею висловлена ним у листі до І. Свенціцького одним реченням: *“Український Музей в Празі перебрав цілий мій йозефівський таборовий архів, який я складав два роки. За те мене тепер ані не запросили до співробітництва”* [НМ, од. зб. 521, арк. 41]. 1926 р. понад тисячу фотографій надійшли до фототеки НМ у Львові [Свенціцький, 1927].

Діяв у таборі й старшинський хор, у якому, правдоподібно, брав участь Я. Пастернак [Солтикевич, 1964]. Діяльністю хору керувала спеціально створена Співоцька секція КПК. А на

* І. Горбачевський являвся головою правління Товариства “Музей визвольної боротьби України” в Празі упродовж 1925–1935 рр. й доклав чимало зусиль для підтримки й належного функціонування установи.

таборовій сцені виступали знані на еміграції виконавці: бандурист-віртуоз Василь Ємець з Берліна та актриса Наталія Дорошенко [Наріжний, 1942].

У вересні 1922 р. Я. Пастернак отримав право вільного пересування і змогу покинути табір для інтернованих військовиків у Йозефові. 1 жовтня 1922 р. він прибув до “Золотої Праги” – у його житті наступив відповідальний момент здобуття наукових вершин. Намір продовжити навчання у Берліні наштовхнувся на відмову сенату Українського Вільного Університету (УВУ) надати наукову стипендію. Тому розваживши усі “за” і “проти” Я. Пастернак вирішив залишитися у Празі і кардинально змінити напрям пошуків й тему докторської дисертації. Він записався на студії до Карлового університету: обрав за головний предмет доісторичну археологію, а за побічний – класичну [НМ, од. зб. 521, арк. 26].

Його незмінним і впливовим наставником став видатний чеський славіст Любор Нідерле. Славнозвісні лекції професора археології, його ставлення до студентів, коли учитель не приховує перед учнями своїх знань і досвіду, викликали щире захоплення Я. Пастернака. Між ними встановилися добрі взаємини, які Я. Пастернак характеризував двома деталями: у проф. Нідерле дійсно можна чогось навчитися, в свою чергу учитель відзивався про свого студента як про “*пильного, совісного й амбітного робітника*” і ставив завжди у приклад іншим [НМ, од. зб. 521, арк. 26 і арк. 29]. 1922–1923 рр. за сприянням Л. Нідерле Я. Пастернак прийнятий асистентом археологічного відділу Народного музею у Празі.

Восени 1925 р. Я. Пастернак склав ригорози і захистив в стінах Карлового університету докторську дисертацію, а 26 березня 1926 р. отримав докторський диплом. Того ж року Я. Пастернака обирають дійсним членом чеського Археологічного товариства. Наукова монографія Я. Пастернака вийшла друком 1928 р. у серії Праць філософського факультету Карлового університету [Pasternak, 1928]. Книга Я. Пастернака, що вийшла чеською мовою, надалі стала підставою видання першого українського підручника з археології [Пастернак, 1932].

Упродовж навчання Я. Пастернак, не без участі проф. Л. Нідерле, включений до складу державної експедиції Чеського інституту археології, що розпочала грандіозні археологічні розкопки на Празькому Граді. У червні 1925 р. на найбільшому подвір’ї королівського замку, що чесько-словацькою владою розглядалася як майбутня резиденція президента ЧСР Томаша Масарика, розпочалися дослідження давніх романських будівель: базиліки на місці катедри св. Віта і єпископської палати XI ст. [Пастернак, 1978, с. 67].

Теренові пошуки Я. Пастернака у ЧСР не обмежилися лише Градчанами. Він як провідний спеціаліст археологічного інституту проводить планові дослідження у різних точках Праги: поховання і залишки поселення на Стржешовіце; фундаменти романського монастиря XII–XIII ст. на Страгові; рештки житлових будівель XII–XIII ст. на старому Ринку; поховання у Бубеничах і Височанах; костел Здеразе.

Прихильне ставлення президента та уряду дозволило численній українській молоді навчатися у недержавному УВУ, який постав 1921 р. у Відні і був перенесений до Праги. Довкола УВУ гуртувалися відомі університетські професори зі Львова та діячі науки з наддніпрянської України, що опинилися на еміграції. Я. Пастернак слухав лекції з археології проф. Вадима Щербаківського, геології проф. Федора Швеця, біології проф. Петра Андрієвського [НМ, од. зб. 521, арк. 26]. У липні 1923 р. проф. УВУ С. Рудницький організував першу повоєнну наукову експедицію в Карпати [Русин, 1923]. Разом зі студентами відомого географа у подорож вирушив Я. Пастернак, що ставив перед собою конкретні цілі, пов’язані з антропологічними, топографічними та діалектичними аспектами української присутності в регіоні [ЛІННБ НАН України, ф. 34, спр. 436, арк. 20].

Безвідрадні умови наукової праці у Західній Україні, окупованій Польщею, стримували довгий час Я. Пастернака від повернення на Батьківщину. “*Коли я зачав тепер оглядати ся за якоюсь посадою в чеській республіці по укінченю студій, так в першій мірі навели мене на сю думку матеріальні причини. Іменно хто лиш приїде зі Львова, той оповідає, що Музей тепер матеріально дуже зле ситуований, так що Ви самі не маєте прямо з чого жити, а не то, щоби Музей міг прийняти тепер ще й мене за сталого урядника. Ті вістки збили мене з пантелику і*

тому, нехотячи вертати до краю та сидіти там хиба безчинно на татовім хлібі, рішив ся я старати ся о яке місце фахове в Чехії, аби раз мати удержанє відповідне, а по друге пригтовляти ся дальше теоретично й практично до майбутньої праці в ріднім краю” [НМ, од. зб. 521, арк. 29].

Наприкінці 1927 р. після довголітнього перебування в еміграції Я. Пастернак остаточно вирішив повернутися до Львова. Свій науковий докторат з археології, здобутий у Празі, він намагався нострифікувати у вищому навчальному закладі Польщі. Його давній студентський знайомий, а згодом відомий польський археолог Влодзімеж Антоневіч, погодився зачитати реферат докторської роботи на засіданні професорського складу Варшавського університету. Ступінь доктора був одногосно підтверджений і його польський колега у своєму листі від 12 грудня 1928 р. з легкістю міг написати: *“Witam nowego d-ra Uniwersytetu Warszawskiego”* [ЦДІА, ф. 309, спр. 2404, арк. 17].

До Львова Я. Пастернак разом з дипломом привіз, мабуть, найважливіший для себе документ – це посвічення з рекомендаціями Комісії досліджень празького Граду, яку підписами Карел Бухтела (Karel Buchtela, 1864–1946), Л. Нідерле, Альбін Стоцький (Albín Stocký, 1876–1934), та Карел Гут (Guth Karel, 1883–1943). У ньому, зокрема, зазначена висока оцінка його тривалої праці як асистента в державній археологічній експедиції ЧСР та безпосередня участь в розкопках на Празькому граді з 4 червня 1925 р. до 31 березня 1928 р. *“Při v šech těchto pracech osvědčil vědecké školení, odborné vědomosti, potřebnou energii a naprostou přesnost, takže Komise pro vědecký výzkum pražského Hradu vuslovuje mu tímto své díky za veškerou jeho práci a přičinění, jímž přispěl k tomu, že tento, dosud největší vědecký výzkum v republice Československé, spínal očekávání, jež do něho byla kladema”* [Документи про розкопки, 1962].

Перед Пастернаком розкривалися нові перспективи досліджень та важливі цілі, серед яких – відкриття головної таємниці княжого Галича. Свій прагматичний план він виклав на сторінках преси одразу по приїзді до Львова. У своїй програмній статті Я. Пастернак зокрема відзначив: *“Несподівано багатий вислід розкопок на місці осідку володарів сусідної держави викликає самочинно у не одного з нас певні рефлексії, а саме чи не найшлось-би щось подібного і у нас та деб його шукати”*, – а далі продовжив, – *“Прийшла пора воскресити з мертвих початки й нашого історичного життя – володіння на рідній землі, добути їх з нутра землі з пієтизмом на денне світло та провірити на їх основі найстарші вістки галицької літописи”* [Пастернак, 1928].

Умови наукової та музейної праці у Львові кардинально відрізнялися від сприятливого клімату, який був створений для археологічної науки у Празі (і загалом в ЧСР). Війна і поразка у визвольних змаганнях розбила усілякі мрії та ідеали, що призвело до занепаду громадської активності серед українців. “Висока наука” також зіткнулася з насущним щоденним питанням фізіологічного виживання. Українська інтелігенція Львова у післявоєнний період опинилася у дуже скрутному моральному і матеріальному становищі. Передовсім вона була позбавлена можливості займати урядові посади: український елемент у державних установах зійшов до мінімальної позначки. Шовіністична преса II Речі посполитої з особливим наголосом вказувала: *“розіпніть українську інтелігенцію, бо вона є завадою до порозуміння українського народу з поляками”* [Український Вістник, 1921].

З іншого боку, економічна криза й безробіття вимагали рішучих змін у житті населення. Поступово почав формуватися і зростати клас приватних підприємців і відповідно приватних службовців. *“Нація, яка хоче жити, мусить використовувати кожную можливість творити своє, власне, незалежне життя – в даних умовах власні економічні і культурні установи”* [В друге десятиліття, 1930, с. 1]. Для утримання зв’язків громадських організацій та концентрації суспільної роботи працююча українська інтелігенція Львова об’єдналася в Союз українських приватних службовців (СУПРУГА). НТШ належало до тих національно-культурних інституцій, які не користувалися підтримкою польської держави. Отож, Я. Пастернак кваліфікований

музейний працівник*, дипломований доктор археології опинився у ролі приватного діяча і 1930 р. він прийнятий в члени Союзу [Службовик, 1930, с. 5].

10 квітня 1928 р. Я. Пастернак звернувся до Виділу НТШ з листом у справі прийняття його керівником Музею Товариства та умов праці [ЦДІА, ф. 309, спр. 223, арк. 17]. З самого початку свого перебування на посаді директора Історико-культурного відділу Музею НТШ він зумів встановити тісний контакт з широкими верствами українського населення. Статті у щоденній періодиці, щомісячні звіти з діяльності, відчити на теми історії краю вдало піднесли справу охорони пам'яток і плекання музейної свідомості [Пастернак, Діло, 1929]. До Музею спеціально приїздили селяни навіть з далеких околиць, щоби передати знахідки. На адресу НТШ надходило чимало листів з проханням проведення археологічних розкопок, обстеження об'єктів минулого. Я. Пастернакові доводилося працювати у неділю та святкові дні за встановленим графіком. Через кілька років важкий фінансовий стан змусив Я. Пастернака звернутися по допомогу до Виділу НТШ. У листі він просить виплатити ті гроші, які товариство заборгувало йому за чергування у музеї НТШ за період 1929–1930 років [ЦДІА, ф. 309, спр. 180, арк. 9зв].

Посеред великого масиву документів архівного фонду НТШ збереглося також особисте листування Марії Стецик, що по-особливому характеризують її взаємини з Я. Пастернаком. Надзвичайно теплі нотки у спілкуванні та інтимні зізнання якнайпереконливіше доводять нам про непересічну особистість, і що головне, вказують на їх давнє знайомство ще з студентських передвоєнних часів. 27 лютого 1930 р. Я. Пастернак одружився з М. Стецик, їх шлюб відбувся у церкві св. Петра і Павла на Личакові [НМ, од. зб. 521, арк. 47].

Уродилася М. Стецик у Львові в сім'ї працівника видавничої спілки “Діло” Івана Стецика [Діло, 1926]. Навчалася у першій жіночій школі ім. Т. Шевченка під егідою Руського (Українського) педагогічного товариства у Львові, що знаходилося на площі Стрілецькій, буд. 6. На початку ХХ ст. школа була перенесена до будинку по вул. Мохнацького, № 12, що знаходився у безпосередньому сусідстві з старим корпусом університету. По закінченні середньої школи продовжила навчання у Музичному Інституті ім. М. Лисенка у Львові. Її захопленням на все життя стало хореографічне мистецтво.

Згодом Марія Пастернак відіграла важливу роль у поширенні новітніх ідей та висвітленні сучасних проблем розвитку “модерного” танцю. Вона уважно й фахово аналізувала діяльність провідних представників нового хореографічного стилю, виділяла характерні риси та особливості різних напрямків і течій і, перш за все, старалася відзначити досягнення українських мистців у даній галузі [Пастернакова, 1963]. М. Пастернак володіла особливим літературним стилем і музичним смаком. Їй належало провідне місце в українській музичній критиці: різноманітні імпрези, гастрольні виступи, танцювальні вечори, обрядові вистави знаходили яскравий відбиток у львівській пресі, зокрема в “Ділі”. М. Пастернак – частий гість Великого міського театру: майже усі танцювальні і балетні постановки 1934–1939 рр. на головній сцені Львова представлені в її журналістській інтерпретації. Свою педагогічну діяльність вона зосередила на викладанні хореографії у середній жіночій школі у Львові. 11 квітня 1935 р. на Загальних зборах М. Пастернак обрана членом Виділу товариства “Українська захоронка” у Львові [Діло, 1935, ч. 97]. Вона учасниця усіх заходів дошкільного виховання, що проводила українська громада Львова.

Нині відомо, який обсяг пошукових робіт у 30-і роках в багатьох місцевостях здійснив Я. Пастернак. Детальний хронологічний огляд за археологічними періодами подано у підсумковій праці вченого “Мої зустрічі з старовиною”. Тепер на основі архівних матеріалів ми можемо пересвідчитись, якою ціною давалися наукові відкриття. Тиск польської окупаційної влади на прояви національно-свідомого життя українців Галичини простежується також у тривалому листуванні керівництва НТШ з урядовими представниками держави у справі надання офіційного дозволу на розкопки Я. Пастернаку. Незаперечний високий фаховий рівень

* У Львові існувало професійне товариство українських бібліотечних та музейних працівників, головою якого був І. Свенціцький, а секретарем Я. Пастернак.

вченого вплинув на прийняття рішення, як вимушену умову дотримання закону. Після дворічної затримки відділ мистецтв Львівського воєводства змушений був видати розпорядження про проведення пошуків на території Львівського воєводства терміном на один рік [ЛННБ НАН України, ф. 26, спр. 42-а, арк. 105]. Подібні розпорядження прийняті у Станіславівському [ЛНБ, ф. 26, спр. 42-а, арк. 96] та Тернопільському воєводствах [ЛННБ НАН України, ф. 26, спр. 42-а, арк. 95]. Для співставлення “лояльності” до державних структур наведемо такий факт: відомому археологу Маркіяну Смішку, на той час асистенту кафедри археології Львівського університету, дозвіл надавався на п’ять років і охоплював п’ять воєводств Західної України [ЛННБ НАН України, ф. 26, спр. 42-д, арк. 52, 55].

До згаданих штучних обмежень слід додати і ще ряд недолугих приписів, відповідно до яких Я. Пастернак зобов’язаний був повідомляти владу про початок робіт, надсилати звіти про результати пошуків, а також подавати імена осіб, що працювали з ним. Окрім цього, Я. Пастернак перебував під таємним поліцейським наглядом. У донесенні місцевого коменданта польської поліції Ісидора Козака у місцевості Наддністр’яни до староства у Бібрці зазначалося про перебування археолога разом зі студентами-богословами протягом двох днів у селі Залісці. З свого боку староста Бернатовіч одразу 18 листопада 1933 р. відправив інформацію у воєводське управління [ЛННБ НАН України, ф. 26, спр. 42-а, арк. 121]. Регулярні повідомлення Я. Пастернак направляв до воєводського управління консерваторів в особі др. Збігнева Горнунга (Hornung Zbigniew, 1903–1981) і одночасно звертався з проханням продовжити термін дії дозволу на дослідження на наступний рік (включно до 1939 р.).

Перша археологічна розвідка до Крилоса здійснена Я. Пастернаком у серпні 1934 р. Після надзвичайно серйозної систематичної наукової підготовки і при матеріальній підтримці митрополита А. Шептицького вчений розпочав ґрунтовне обстеження Золотого Току для встановлення топографії княжого двору і церкви св. Спаса; території навколо парохіальної церкви, відслідковуючи при цьому можливі рештки давньої Успенської катедрі і великої могили в урочищі Качків.

1936 р. увійшов в історію української археології знаменною подією – експедиція Музею НТШ на чолі др. Я. Пастернаком виявила на Крилоській горі муровані залишки споруди княжих часів. Інтригуюче відкриття припало на завершення польового сезону і керівник розкопок, зважаючи на брак призначених коштів, мусів відложити подальші дослідження. Про успішний результат археологічних пошуків Я. Пастернак в першу чергу сповістив митрополита А. Шептицького у листі від 8 серпня 1936 р. [ЦДІА, ф. 358, спр. 317, арк. 40]. В львівській пресі з’являються тимчасові повідомлення про результати археологічних розкопок в Крилосі [Пастернак, 1936а, ч. 181; 1936б, ч. 182].

Нові систематичні розкопки розпочалися 1 липня й тривали до 15 серпня 1937 р. Цього літа Я. Пастернак працював над виконанням єдиного завдання: здобуття з під землі доказів існування княжої катедрі XII ст. Попердні здогади одразу були підтверженні – на значній глибині поблизу теперішньої церкви Успіння Пресвятої Богородиці виявлено фундаменти монументальної споруди. Археологи здійснили розкопки по зовнішньому периметру храму, встановили глибину залягання фундаментних ровів і товщину стін. Усі показники свідчили про великі архітектурні розміри і конструктивну масивність давнього архітектурного проекту у візантійському стилі. Подальші дослідження беззаперечно довели, що Я. Пастернаку вдалося віднайти місцезнаходження єпископської катедрі і цим поставити крапку у питанні локалізації літописного Галича. Того ж сезону дослідник у середній частині притвору під поверхнею підлоги знайшов кам’яний монолітний саркофаг з останками чоловічого скелету і поховання молоді жінки зі збереженим чільцем-златоглавом. У румовищі на рівні денної поверхні княжої доби були віднайдені кусні тинку з слідами фресок, фрагменти різьбленого каменю, олов’яні згустки давньої покрівлі, залишки розбитих дзвонів, полив’яні керамічні плитки, черепки глиняного посуду XII–XIII ст., залізні боєві сокири [НМ, од. зб. 521, арк. 50–51]*.

* Підсумок археологічних розкопок за польовий сезон 1937 р. взятий з листа Я. Пастернака до митрополита А. Шептицького від 4 жовтня 1937 р.

Наукове відкриття Я. Пастернака, особливо сенсаційне віднайдення серед фундаментів Успенського собору саркофагу з похованням князя Ярослава Осмомисла, вміть перетворилося в національний набуток українського суспільства Галичини [Новий Час, 1937]. Перелік друкованих матеріалів у фахових виданнях, в щоденній періодиці та популярній літературі міг би адекватно представити інтелектуальну атмосферу, в якій жило суспільство під впливом здійснених Я. Пастернаком археологічних розкопок. Десятки статей з'явилося на сторінках щоденної української періодици, це традиційні щорічні звіти з результатами теренових пошуків у часописах “Діло”, “Новий час”, “Мета”. Публікували редакційні матеріали інші видання, такі як наприклад “Нова Зоря” (Львів), “Батьківщина” (Львів), “Назустріч” (Львів), “Нива” (Львів), “Наш прапор” (Львів), “Напередодні” (Львів), “Голос” (Львів), “Авангард” (Коломия), “Хліборобський шлях” (Львів), “Вісти з луку” (Львів). Ширші, об’ємні статті про старовинну пам’ятку у Крилосі та фахові дискусії між дослідниками знаходимо у місячнику “Наша Батьківщина”, щорічному альманасі часопису “Новий час”. Важливим елементом наукової діяльності Я. Пастернака була публікація результатів досліджень в фахових виданнях Польщі, Угорщини і Німеччини.

Необхідною стороною у процесі вивчення старого Галича була обов’язкова консервація і належна демонстрація усіх знайдених решток. Для нашої “майже безісторичної з огляду збережених пам’яток землі” це найнеобхідніше найпекучіше завдання [Гординський, 1937]. Доцільність творення історичного заповідника виникала з практичних потреб належної відповідної організації екскурсій, експозицій, охорони й фінансування. Невдовзі Я. Пастернак при підтримці однодумців організував Товариство прихильників Музею НТШ. Перші Загальні збори цього товариства відбулися 16 жовтня 1937 р. у Львові: головою був обраний директор Земельного банку Павло Кривуцький, секретарем Я. Пастернак [Хроніка, 1937]. Учасники активно співпрацювали з Музеєм НТШ, допомагали матеріальними коштами й наполегливо впроваджували справу опіки над українською старовиною [Діло, 1937]. Статут Товариства передбачав безоплатний вхід для членів на всі заходи, організовані Музеєм НТШ, а от придбання предметів можливе було тільки в порозумінні з директором Музею [Пастернак, Діло, 1937]. Члени управи Товариства надавали також правову підтримку у захисті українських паломників під час масового відвідування Крилоса та поліцейських заборон, а також у покладженні договірних питань з селянами – власниками земель на час археологічних розкопок [Паньківський, 1978].

До Крилоса прибували відомі діячі науки і культури, інженери і фотографи, аби особисто оглянути виявлені історичні фундаменти і допомогти у фіксації та збереженні решток**. Згодом місце розкопок перетворилося на об’єкт народного паломництва, до якого з різних куточків західної України їхали і йшли тисячі людей, які, не зважаючи на утиски влади, прагнули піднятися кручами старокняжої гори і з пошаною вклонитися минулій величі рідного краю. Руїни святині перетворили Крилос у центр духовного життя. Спеціальні мандрівки організовували численні українські товариства та установи: це і “Сокіл”, “Луг”, “Просвіта”, “Сільський господар”, “Союз Українок” та інші. “Крилос – о цей голос дзвону воскресної великої бувальщини кріпить серця молодих і старих. Крилос – мов сурма скликає щораз численніші гурти і гуртки людей”, – писав у своєму поетичному нарисі композитор Богдан Кудрик [Кудрик, 1937]. Епохальні події в археологічній науці мали вагомий вплив і на погляди українських партійних верховодів. “Не має сильнішого зв’язку як традиція – Крилос підноситься в українських душах”, – писав відомий політичний діяч голова Фронту національної єдності Дмитро Паліїв [Паліїв, 1937].

Окрім місцевих найманих робітників з селян, що працювали “з великим ентузіазмом та з розумінням справи” [Крохмалюк, 1937], в археологічних розкопках брали участь й пластуни. Польська влада не визнавала українських молодіжних організацій, тому керівництво “Пласту” змушене було шукати легальні форми діяльності. Одним з таких виховних елементів була

** Залишки фресок досліджував Михайло Осінчук, земельні поміри інженери Степан Глібовицький і Степан Гела. Серед збережених фотоматеріалів заслуговують на увагу деякі опубліковані роботи інженера Романа Крохмалюка.

організація та проведення літніх таборів праці. Один із таких таборів під назвою “Орли” був розміщений у місцевості Сокіл над річкою Лімницею неподалік Галича [Конрад, 1938].

Стараннями Я. Пастернака, який проводив щосезону кілька експедицій в різні місцевості Галичини, швидко поповнювалася археологічна збірка Музею НТШ. Невдовзі систематизована колекція перетворилася на єдину найбагатшу і найціннішу у Львові, чим притягувала до себе відомих вчених з різних країн світу. З науковими цілями до Музею приїздили др. Гордон Чайльд (Gordon Childe, 1892–1957) з Лондона, др. Густав Боліндер (Gustaf Wilhelm Bolinder, 1888–1957) зі Стокгольму, др. Генрі Брейль (Abbe Henri Breuil, 1877–1961) з Парижу, др. Роман Якімовіч (Jakimowicz Roman, 1889–1951) з Варшави, др. Болко Ріхтхофен (Richthofen Bolko, 1899–1983) з Ратібору, др. Юзеф Костжевський (Józef Kostrzewski, 1885–1969) з Познані, Іван Брик, Олег Кандиба, Вадим Щербаківський та інші. Деякі з них з великим признанням відгукувалися про працю львівських археологів. Так, згаданий німецький вчений, керівник археологічного семінару в університеті Кенігсбергу проф. Б. Ріхтхофен завжди підкреслював, що вирішення багатьох наукових питань можливе лише при умові тісної співпраці української та німецької науки. У 1934 р. він був запрошений на виступ з лекцією в Українському науковому інституті у Берліні на тему “Прабатьківщина словян” [Мета, 1934].

На початку 1932 р. в українському науковому середовищі виникло серйозне непорозуміння пов’язане з головою НТШ К. Студинським. Політичний скандал, який можна вважати другим за масштабом після відомого конфлікту в НТШ 1913 р., виник довкола видання спогадів утікача з соловецького концентраційного табору в СРСР Віталія Юрченка. 19 лютого 1932 р. у часописі “Діло” з’явився відкритий лист директора видавництва “Червона калина” Петра Постолука до К. Студинського з обвинуваченнями у радянофільстві та співпраці з комуністичним режимом [Постолук, 1932]. В цю підозрілу справу був вплутаний Я. Пастернак, який на прохання голови НТШ виготовив “конспіративну” фотографію політичного емігранта з радянської України [Діло, 1932, ч. 81]. На судовому процесі К. Студинського проти редакції часопису “Діло” і видавництва “Червона Калина”, який тривав у квітні-травні цього ж року, Я. Пастернак змушений був виступати як свідок [Діло, 1932, ч. 106]. Усі львівські газети (не тільки україномовні) стежили за ходом подій і густо заповнювали свої шпальти непересічною сенсацією, що стосувалася К. Студинського та політичного характеру звинувачень на його адресу [Єдлінська, 2006].

Для Виділу НТШ цей прикрий випадок не минув безслідно: новим керівником Товариства було обрано др. Володимира Левицького, котрий розпочав свою каденцію з детального перегляду адміністративної та фінансової діяльності НТШ. А 21 червня 1932 р. на засіданні Виділу НТШ він зачитав спеціальний “Меморіал про катастрофічний стан товариства” [ЦДІА, ф. 309, спр. 75, арк. 1]. Згідно ухвали прийнятої на засіданні з червня місяця того ж року на потреби Музею перестала надходити місячна грошова квота на утримання та поповнення експозиції [ЦДІА, ф. 309, спр. 180, арк. 41зв.]. Це у значній мірі вплинуло на функціонування етнографічного відділу Музею НТШ, який здебільшого поповнювався придбаними за гроші предметами народного побуту та одягу. Щоби компенсувати брак коштів на потреби цього відділу, його працівники розпочали організовувати щорічні художні або тематичні виставки.

В супереч обставин Музей НТШ розгорнув ще одну плідну й яскраву сторону своєї громадської та публічної роботи. Традиційними стали виставки модерного мистецтва під егідою Асоціації Незалежних Українських Митців (АНУМ), що організовувалися інколи двічі на рік. До підготовки виставок були залучені відомі українські митці та діячі культури. Зі значним успіхом пройшла ювілейна виставка мистецьких творів відомої художниці з Перемишля Олени Кульчицької [Федорович-Малицька, 1933]. 1935 р. була влаштована виставка українського художника з Парижу Миколи Глуценка [Рудницький, 1935], а 1936 р. посмертна виставка Олекси Новаківського [Мета, 1936]*. Важливим елементом просвітної

* Окрім організованої виставки Я. Пастернак зазначив, що мистецький доробок і національний характер художника заслуговують на створення окремого музею ім. О. Новаківського.

діяльності стали фахові з'їзди українських організацій та установ, а також відзначення окремих ювілейних дат, що проводилися з ініціативи НТШ або ж при безпосередньому сприянні керівництва Музею.

Перша велика тематична виставка присвячена Поліському краю була влаштована у березні 1938 р. [Гарасимчук, 1938]. Сама експозиція супроводжувалася циклом вечорів, на яких виступили з доповідями на тему Полісся Я. Пастернак, І. Раковський, Володимир Кубійович, Володимир Шиприкевич, Іван Зілінський. Черговий масштабний задум організації Лемківської виставки у залах Музею НТШ наштовхнувся на офіційну заборону польської влади в особі львівського старости Ромуальда Клімова (Romuald Klimów). У своєму листі-відповіді до Управи Музею НТШ причиною відмови був висунутий один безпідставний і необґрунтований аргумент: *“Ze względu na bezpieczeństwo i porządek publiczny”* [ЦДІА, ф. 309, спр. 180, арк. 98].

Окремі виставки в Музеї переросли у загальноукраїнські акції і увійшли в історію української науки та культури. Насамперед це стосується великого картографічного проекту В. Кубійовича, який до реалізації його залучив знаних географів, істориків, археологів, геологів, філологів і влаштував в Музеї НТШ першорядну демографічно-господарську виставку [М. Н., 1935]. Згадана виставка під гучною назвою *“Український народ, його життя і праця”*, у якій були зібрані в одну цілість матеріали з всіх українських етнічних територій, поділених між чотирма державами, продемонструвала рівень українознавчих знань і викликала особливе зацікавлення у суспільстві [Діло, 1935, ч. 322]. Протягом наступного року виставку зуміли побачити у Коломиї, Станиславові, Тустановичах, Дрогобичі, Перемишлі, а також за кордоном у Берліні, Софії та Римі. Матеріали виставки пізніше були використані у публікації великої книги *“Атлас України й сумежних країв”*.

Музей, окрім постійних відділів археологічного й етнографічного, формував відділ модерного мистецтва, церковного мистецтва, фотографії. 1929 р. Я. Пастернак за дорученням К. Студинського розпочав компонувати *“Альбом українських діячів”*, що мав поповнюватися фотографіями відомих осіб. Так, у цій справі Я. Пастернак звернувся з листом від 10 грудня 1929 р. до пароха села Буцнева Ізидора Глинського, просячи *“надіслати портретову фотографію з підписом та по змозі датою її зроблення для альбому фотографій усіх членів Товариства”* [ЛННБ НАН України, ф. 242, спр. 2, арк. 1]. Через тиждень Я. Пастернак висловив подяку за отримані декілька фотографії самого І. Глинського, Корнила Устияновича та Ізидора Білинського [ЛННБ НАН України, ф. 242, спр. 2, арк. 2]. Зберігся подібний лист від імені Музею НТШ зі зверненням до академіка М. Возняка [ЛННБ НАН України, ф. 11, спр. 3, арк. 147], а також лист-відповідь, датований 28 квітня 1930 р., професора Науково-дослідної кафедри історії України Всеукраїнської Академії наук (ВУАН) у Києві Володимира Щербини (1850-1936), який на прохання Я. Пастернака надіслав власну фотографію для альбому членів НТШ [ЦДІА, ф. 309, спр. 2403, арк. 81].

1937 р. у Музеї НТШ була улаштована *“Кімната Франка”*, яку переміщено з бібліотеки НТШ [ЦДІА, ф. 309, спр. 180, арк. 74]. Екзотичні експонати надійшли до Музею НТШ від Софії Яблонської, котра 22 лютого 1935 р. виступила у залі *“Української Бесіди”* з доповіддю *“З подорожі довкола світу”*, і передала на руки В. Левицького деякі компоненти одягу китайців та мешканців острова Таїті. Ці експонати стали своєрідним *“Ілюстраційним кабінетом”* Музею НТШ [Діло, 1935, ч. 49]. Наступного року Музей НТШ отримав поштою посилку з Тонкіну (Tonkin) з народними китайськими капелюхами та фотографіями етнографічного характеру [ЛННБ НАН України, ф. 26, спр. 42-г, арк. 34]. В одному з листів, що датований 1 березня 1937 р., Я. Пастернак так схарактеризував цю колекцію: *“Поza тим є у збірках Культурно-історичного Музею НТШ тільки невеличка збірка екзотичної етнографії, подарована одначе українською подорожницею п. Софією Яблонською на устну просьбу попереднього п. Голови НТШ, та незначна частина “Ілюстраційного кабінету”, але й з неї дуже багато користала Редакція “Української Загальної Енциклопедії” і дальше стало користають інші українські видавництва, так що вона не забирає даром місця”* [ЦДІА, ф. 309, спр. 180, арк. 57].

1934 р. НМ у Львові організував велику пропам'ятну виставку, присвячену двадцятій річниці створення українського легіону добровольців у складі австро-угорської армії

[Пачовський, 1935]. На виставці були представлені фрагментарні сторінки стрілецької історії у художніх образах, портретах, батальних сценках, сюжетних замальовках, в фото-кадрах. Вагомий успіх демонстрації збережених матеріалів участі українців у збройній боротьбі спонукав ініціаторів виставки влаштувати подібні також в інших містах. Ще одним вагомим результатом стрілецької вистави став унікальний альбом з фотоматеріалами та історією військового формування УСС [Паліїв, 1935]. Згодом серед організаторів виставки колишніх січовиків та комбатантів УГА визріла думка створення постійного відділу воєнних пам'яток в одному з українських музеїв Львова [НМ, од. зб. 172, арк. 46]. При активній співпраці товариства “Молода Громада” новий відділ Історико-воєнних пам'яток у Музеї НТШ був створений у 1936 р. й урочисто відкритий 1 листопада того ж року (директором призначено Івана Карпинця) [ЦДІА, ф. 309, спр. 297, арк. 56–57].

В міжвоєнний період широкого розмаху набуло поширення музейної діяльності в містечках Галичини. Музейна справа як прагнення кількох діячів української культури і церкви зі Львова перемістилася до провінції і стала потребою багатьох. Велика культурна акція пошуку і збереження історичних пам'яток у регіонах витворила унікальні музейні збірки у Перемишлі, Сяноку, Самборі, Коломиї, Стрию та інших місцевостях.

Перша організаційна нарада відбулася 14 вересня 1929 р. у приміщенні НМ у Львові, на якій були започатковані заходи створення окремого комітету “Український Національний Музей”. Однією з форм координаційної діяльності українських музейників стали спеціальні з'їзди, на яких збиралися представники всіх діючих музейних осередків. Так, на першому з'їзді, що відбувся 24–25 травня 1931 р. у Львові, делегати вирішили створити професійний Союз українських наукових робітників книгозбірень і музеїв, який би включав працівників не тільки установ Львова, а й всієї Галичини. На засіданні з'їзду про організацію та завдання обласних музеїв говорив Я. Пастернак [Діло, 1931].

Серед утворених музеїв порівняно добре вивчена діяльність товариства “Бойківщина” в Самборі, що спромоглося за кілька років зібрати вартісну експозицію, започаткувати фахове наукове видання “Літопис Бойківщини”, в якому серед інших друкувалися статті Я. Пастернака [Пастернак, 1936; 1938]. У період 1931–1939 рр. вийшло у світ дев'ять річників. Фундатором і довголітнім опікуном українського музею в Коломиї був Володимир Кобринський. Самовіддана праця засновника, прихильність і участь знаних у місті громадян дозволили 31 грудня 1934 р. у Народному домі відкрити новий Український народний музей “Гуцульщина”, на відкриття якого був запрошений і Я. Пастернак [Кобринський, 1935]. В поважну музейну одиницю перетворилася збірка товариства “Лемківщина” у Сяноку, довкола якого об'єдналися місцевий парох Омелян Константинович, літератор Франц Коковський, художник Лев Гец, мистецтвознавець Ярослав Константинович та Степан Венгринович [Константинович, 1934]. Початок формування нової регіональної музейної збірки у Перемишлі припадає на 1932 р., а щойно у травні 1936 р. був відкритий публічний доступ для відвідувачів до українського музею “Стривігор”. При філії товариства “Просвіта” в Сокалі виник музей “Сокальщина” ім. А. Чайковського відкритий 6 вересня 1936 р. У квітні 1932 р. створено краєзнавче товариство “Верховина” у Стрию, що розпочало в регіоні музейницьку діяльність і згодом утворило окрему музейну установу при Народному Домі. Подібну ініціативу створення музейного товариства “Яворівщина” у Яворові на початку 1931 р. започаткував місцевий адвокат Михайло Фільц. Справа утворення українських музеїв, національних осередків культурного життя, провадилася в Тернополі, Чорткові, Бережанах, Теребовлі, Рогатині.

Велику вагу Я. Пастернак відводив популяризаторській стороні своєї діяльності. 1928 р. поява науково-популярного журналу “Життя і знання” змінила увесь інформаційний простір західної України. На початок 30-х років недороге й доступне видання досягло небаченої популярності і високих тиражів [Дорошенко, 1928]. 1932 р. у львівській пресі був оголошений конкурс на заміщення посади редактора видавництва “Просвіти” й, зокрема, журналу “Життя і знання”. Свою участь у конкурсі заявив також член редакційної колегії Я. Пастернак, який у листі інформував Головного Відділу товариства, що ознайомлений з завданнями і напрямком журналу, потребами і вимогами читачів і що в нього під рукою багата ілюстративна збірка

Музею НТШ [ЦДІА, ф. 348, спр. 752, арк. 7]. Десятки статей різноманітної тематики і спрямування вийшли з під його пера на сторінках цього унікального і корисного для масового читача видання. За висловом редактора Василя Сімовича до співпраці у видавництві журналу “Життя і знання” були залучені кращі сили: “*мозок нашого народу*” [Сімович, 1936].

У 30-і роки розпочалася тривала робота над випуском першого в історії України енциклопедичного словника, який отримав назву Українська Загальна Енциклопедія. Грандіозний проект “Книги Знання” з відомостями про минуле і сучасне українського народу мобілізував усі інтелектуальні і матеріальні сили українського народу. Натхненником і самовіданим працівником у реалізації задуму став відповідальний редактор УЗЕ І. Раковський. За п’ять років вдалося видати три томи енциклопедії з десятками тисяч гасел. Я. Пастернаку належать ряд статей в археологічному та етнографічному розділі УЗЕ.

1929 р. у Львові постала Богословська академія як потреба вищого навчального закладу українського за характером [Діло, 1929]. Ректор БА Йосиф Сліпий запросив читати лекції з передісторичної та історичної археології Я. Пастернака [Пастернак, 1934]. У своїй викладах він зосередив увагу не тільки на археології України першого століття після народження Христа, чимало курсів лекцій стосувалися матеріальної культури Палестини, темі Святого письма в світлі археології. 1932 р. був відкритий музей в Богословській академії під керівництвом Михайла Драгана. За участю студентів БА Я. Пастернак організовував наукові екскурсії та археологічні розкопки [Микитюк, 1935].

Дружня співпраця поєднувала Я. Пастернака з відомим скульптором Сергієм Литвиненком, що після закінчення Краківської академії мистецтв у 1930 р. переїхав до Львова*. Заходами С. Литвиненка 1934 р. було відкрите приватне підприємство – керамічна фабрика “Око”, яка продукувала модерні мистецькі твори для широкого ужитку [В. К., 1934]. У проектуванні речей С. Литвиненко використовував найкращі зразки з колекції гончарних виробів Музею НТШ у поєднанні з полтавськими мотивами та східно-українськими орнаментами [Пастернак, 1935].

Роль музейного директора Я. Пастернака відчутна і в становленні українського кінематографа у Львові. Активну акцію у впровадженні ідей кіно розпочав спеціальний періодичний орган “Кіно” (1930–1936), під редакцією Юліана Дороша, відомого фотографа, який не один раз приїздив до Крилоса і був знайомий з діяльністю Музею НТШ. Ю. Дорош вважав, що саме музей НТШ має зберігати в депозиті усі кіно- і фотоматеріали [Дорош, 1936]. Під впливом історичного відкриття Успенського собору Ю. Дорош створив сценарій короткометражного ігрового фільму під назвою “Крилос”. Головні ролі у ньому виконували артисти театру ім. Котляревського, але фільм не вийшов на екрани перед війною.

28 серпня 1939 р. у Польщі була оголошена загальна військова мобілізація, що охоплювала чоловіче населення віком від 21 до 42 років**. 1 вересня 1939 р. розпочалася Друга світова війна. Німецькі війська перейшли державний кордон Польщі, атакували укріплені райони і в блискавичному наступі на Варшаву з усіх можливих сторін змусили президента Ігнація Мосціцького та головнокомандуючого Едварда Ридз-Смігли поспішно залишити столицю й покинути країну. Згідно прийнятих напередодні війни таємних угод між Гітлером та Сталіном Радянський Союз провів військову кампанію зі Сходу. 22 вересня на околицях Львова з’явилися передові частини Червоної армії під командуванням командарма 1-ого рангу Семена Тимошенка. Захоплення території західної України відбувалася під пропагандистськими гаслами визвольного походу та возз’єднання українського народу. В короткий час нова влада перебрала у свої руки управлінські функції. Тотальна реорганізація усіх сфер життя

* С. Литвиненко був автором погруддя І. Франка, Т. Шевченка, І. Мазепи, митрополита А. Шептицького, створив ряд пам’ятників у Раві-Руській, Яворові, Косові, Домбю, Ланцуті. За проектом скульптора 1933 р. на могилі І. Франка був споруджений монументальний пам’ятник, хоч конкурс на побудову пам’ятника був оголошений НТШ ще у 1917 р. [Діло, 1917, ч. 180, с. 4].

** Напередодні військових дій Я. Пастернак зі згоди митрополита А. Шептицького провів таємне перепоховання в крипті собору св. Юра тлінних останків кн. Ярослава Осмомисла, віднайдених 1937 р. у Крилосі серед фундаментів Успенського собору літописного Галича.

продемонструвала рішучі наміри сталінського режиму запровадити єдину державно-політичну систему.

Тимчасове управління міста Львова закликало населення вертатися на свої давні місця праці. Багато українських діячів і професіоналів залишилися у місті тільки з почуття обов'язку [Сецінський, 1978]. Стан непевності у майбутньому, низька плата, що не відповідала зростові цін мінімального прожитку у Львові із-за величезного скупчення біженців, породжувала байдужість до будь-якої роботи [НМ, од. зб. 220, арк. 54]. Сама атмосфера напіввійськового стану нагнітала страх й непевність у майбутньому: *“Ми жили з настроєм людей засуджених на смерть, які будуть вбиті скорше чи пізніше..”*, – писав митрополит А. Шептицький у листі від 17 серпня 1941 р. до кардинала Ежена Тіссерана у Ватикан [Кравчук, 1994].

Я. Пастернак, як знаний і фаховий працівник, опинився у гущі перетворень радянської адміністрації. Передовсім це стосувалося організації мережі музеїв і бібліотек у західних областях України та формування нових установ: філії Інституту археології Академії наук УРСР, Історичного музею та кафедри археології Львівського університету.

В першу чергу зміни вплинули на діяльність НТШ, що у міжвоєнний період зарекомендувало себе в Європі як поважна і впливова українська інституція. Від імені президії НТШ голова І. Раковський запропонував усім діючим членам НТШ подати до 12 години 9 листопада 1939 р. особисті дані, список друкованих наукових праць за останні 10 літ, список наукових праць, готових до друку, і наукові питання, над якими працював дослідник [НМ, од. зб. 210, арк. 34]. Канцелярський формуляр згідно встановлених норм заповнив і Я. Пастернак.

Для ознайомлення з науковою роботою та життям інтелігенції західноукраїнського регіону до Львова прибула представницька делегація АН УРСР на чолі з віце-президентом академіком Олександром Палладіним, у складі голови відділу суспільних наук академіка Михайла Калиновича, директора Інституту історії України С. Білоусова, завідувача відділу мінералогії і петрографії Інституту геологічних наук Лук'яна Ткачука та інших. Одним із першочергових завдань київських учених було підпорядкування існуючих львівських установ Академії наук у Києві, зокрема реорганізації НТШ [Історія, 2003, с. 184]. На спеціальних зборах, влаштованих в університеті, відбулося широке обговорення переваг у роботі в нових умовах для місцевих наукових працівників. У дискусії, що виникла після доповіді О. Палладіна, виступили М. Возняк, Й. Парнес, І. Крип'якевич, Євген Храпливий, Стефан Біскупський та Я. Пастернак [Вільна Україна, 1939].

У ситуації націоналізації та державного підпорядкування усіх приватних установ та організацій керівники НТШ сподівалися на винятковий підхід до майбутньої долі Товариства, як до строго наукової інституції. Але влада одразу обмежила діяльність усіх структур НТШ, включно з книгарнею й друкарнею, до яких були призначені особливі опікуни – уповноважені комісари, які контролювали увесь хід роботи [Раковський, 1979].

Зміни в діяльності НТШ відбулися згідно вказівок партійного керівництва та ухвали Президії Академії наук УРСР від 9 грудня 1939 р. [Федорук, 1998]. Останнім крайнім заходом щодо НТШ стали надзвичайні збори Товариства, призначені на 14 січня 1940 р. в Музеї НТШ. На порядку денному: справа ліквідації товариства й реорганізації наукових секцій та установ. Присутні дійсні члени НТШ заслухали доповідь В. Сімовича про неможливість існування Товариства в умовах академічних приписів і прийняли рішення припинити діяльність та передати усе рухоме і нерухоме майно АН УРСР. У протоколі зборів прізвище Я. Пастернака відсутнє [Антонович, 1991].

1940 р. згідно розпорядку АН України у Львові виникли два окремі відділи – археологічний та історії України, що підпорядковувалися аналогічним інституціям у Києві [Історія, 2003, с. 239]. Керівником філіалу археологічного інституту був призначений Маркіян Смішко, а до складу увійшли Ярослав Пастернак, Стефан Круковський, Іван Старчук і Казімеж Маєвський. План роботи був узгоджений з представником з Києва проф. Віктором Петровим і полягав в основному на опрацюванні визначених індивідуальних наукових тем [Пастернак, 1948, с. 38]. Окрім того, Я. Пастернаку було доручено також складання спеціальної

археологічної карти західноукраїнських земель, яка мала увійти до загальної карти України [Історія, 2003, с. 398].

17 листопада 1939 р. Тимчасове управління Львівської області постановило націоналізувати львівські музеї та бібліотеки [Культурне життя..., 1995, с. 94–97]. Спеціально створену робочу комісію охорони пам'яток культури очолив письменник Петро Панч, а до складу увійшли І. Крип'якевич і М. Возняк [Радянський Львів, 1956, с. 138]. Наступного дня у пресі з'являється невеличка замітка без зазначення авторства про *“найкращий та найбагатший”* серед українських збірок Львова Культурно-історичний музей НТШ. З високою долею вірогідності можна стверджувати, що саме Я. Пастернак інспірував появу цієї публікації, у якій між іншим читаємо: *“Уряд шляхетської Польщі не цікавився розвитком музеїв. Ніхто не розгортав культурно-освітньої роботи навколо цих великих надбань культури та мистецтва. Зараз для розвитку музеїв відкриваються широкі можливості.”* [Вільна Україна, 1939, ч. 47] Унікальна бібліотека НТШ стала філією Наукової бібліотеки АН УРСР [Дорошенко, 1940], а вже після 1945 р. перетворена на спеціальний книжковий фонд, недоступний для ширшого використання.

Станом на вересень 1939 р. у Львові окрім Музею НТШ та НМ функціонували Історичний музей міста Львова, Національний музей ім. короля Яна III, Промисловий міський музей, музей ім. Дзедушицьких, Національна галерея, Музей ім. Любомирських, що входили до *“Союзу музеїв в Польщі”* (*“Związek muzeów w Polsce”*) [НМ, од. зб. 311, арк. 1–2]. На основі згаданих музейних збірок, націоналізованих радянською владою, були створенні державні установи: Історичний музей, Етнографічний музей, Природничий музей та Картинна галерея. Археологічна і етнографічна збірки Музею НТШ були розформовані і розподілені між новопосталими музеями. Археологічна колекція, колишнього Культурно-історичного музею НТШ, майже в цілості, разом з *“габлятами”*, була перенесена у нове приміщення [Пастернак, 1948, с. 37]. 20 січня 1940 р. наказом Народного комісара освіти УРСР Федора Редька тов. Пастернак Ярослав Іванович був затверджений директором Львівського історичного музею [Винар, 1976, с. 115].

У листопаді 1939 р. Я. Пастернак вперше в історії Львівського університету, як представник української науки, призначений професором археології і завідувачем кафедри археології Львівського державного університету [Винар, 1976, с. 115]. За короткий період часу (липень-серпень 1940 р.) йому вдалося провести досить великі археологічні розкопки в історичній частині княжого Галича, в яких брали участь студенти. Цього археологічного сезону пощастило під час досліджень Золотого Току знайти у землі рідкісний золотий емальований колт-кульчик XII ст., прикрашений стилізованими геометричними орнаментом різнокольоровою емаллю, що не мав аналогії серед пам'яток давньоруського періоду. Про масштаби та результати досліджень Я. Пастернака у Крилосі 1940–1941 роках свідчать опубліковані матеріали у підсумковій праці вченого *“Старий Галич”*.

Важливе наукове значення для Я. Пастернака мали систематичні дослідження влітку 1940 р. на городищі літописного города Пліснеська в селі Підгірці Бродівського району. Тут, між іншим, йому довелося працювати разом з київським вченим, завідувачем відділу археології дофеодальної і феодальної доби Інституту археології АН УРСР Віктором Петровим [Луцький, 2005]. Цей об'єкт виявив чимало різноманітної кераміки, яка не була відома науці з періоду ранніх городищ на території України. Темі походження та розташування городища Пліснеська Я. Пастернак присвятив окрему статтю, що з'явилася вже по завершенні війни на еміграції [Пастернак, 1948], а також окрему главу у своїй великій підсумковій монографії у розділі *“Княжі столичні городи”* [Пастернак, 1961, с. 656–660]. Після завершення Другої світової війни дослідження Пліснеська отримали досить активне продовження за участю вже згаданого І. Старчука та М. Кучери.

У радянський період свого життя Я. Пастернак здійснив нечуваний для тих часів акт: у березні 1941 р. на Всесоюзному конгресі дослідників старих руських городів у Ленінграді він зачитав доповідь *“Княжий город Галич”* українською мовою [Винар, 1976, с. 115]. Пізніше на ту саму тему доповідь повторив у Москві. Як згадував пізніше Я. Пастернак, його виступ був

відзначений присутніми науковцями, а один із них зауважив, що це вперше у Московському університеті трапилася подібна okazія і що наступного разу йому доведеться говорити російською мовою [Верига, 1972, с. 94]. До речі, на цій конференції був присутній молодий археолог Борис Рибаків, який залишив спогад про постать Я. Пастернака [Крушельницька, 2007]*. В свою чергу Я. Пастернак пригадав про знайомство з Б. Рибаківим та розмову щодо інтерпретації напису на княжих привісних печатках [Пастернак, 1947].

У своїх подорожах до відомих культурних центрів Росії Я. Пастернак також намагався максимально скористатися нагодою познайомитися з музейними експозиціями, зокрема Ермітажу у Ленінграді та Третьяковської картинної галереї у Москві. Про свої відвідини та певні враження з оглянутого багатого мистецького скарбу відомих збірок він пізніше згадав на еміграції про ікону вишгородської Богоматері і навіть помістив кольорову репродукцію найдавнішого твору у своїй монографії [Пастернак, 1961, с. 586, 647].

У момент нападу німецьких військ на Радянський Союз Я. Пастернак перебував з експедицією у Крилосі. Очевидно, що польовий археологічний сезон необхідно було згорнути і відправитися додому. 30 червня 1941 р. Виконком сільської ради депутатів трудящих села Крилос видав спеціальну довідку, в якій посвідчив, що учасники Галицької археологічної експедиції Інституту археології АН УРСР та Львівського державного університету *“після закінчення теренових праць переїжджають з сьогоднішнім днем у м. Станислав”***.

29 червня 1941 р. у Львів увійшли передові загоони німецького вермахту. Військовим комендантом ген. Ренцом було проведено поділ Львова на чотири округи за національною ознакою, а мешканців переселено у відповідні частини міста [Українські щоденні, ч. 1]. Я. Пастернак з дружиною мусів звільнити помешкання по вулиці Богуславського (нині вул. Д. Лукіяновича), буд. 16, що входила в “німецьку” ділянку Львова, і перебраться в район вулиці Куркової (вул. М. Лисенка). Обов’язковим розпорядком окупаційної влади вводилися територіальні та часові обмеження пересування вулицями міста.

Німецький “новий порядок” у Львові не тільки в зародку пригасив політичний рух української націоналістичної верхівки, але й стримував усі організаційні прояви у науковій діяльності. Репресії проти львівської професури закінчилися закриттям університету, спроби відновлення діяльності НТШ не принесли бажаного успіху, дозвіл на створення “Інституту Шевченка” так і не увійшов в силу [Дорошенко, 1951, с. 59]. Нацистська політика в культурно-просвітній сфері відповідала великодержавній ідеології Німеччини щодо східноєвропейських народів. Мали право на існування виключно німецькі наукові установи, що розповсюджували свою діяльність на окупованій території і перебували у відомстві “*ostministerium*” Альфреда Розенберга [Дорошенко, 1951, с. 60]. Хоча ще наприкінці 1940 р. українські діячі, які перебували у Кракові, досить широко обговорювали університетську тему [Шухевич, 1940]. Німецький губернатор Ганс Франк у своєму щоденнику зазначив, що після приєднання Східної Галичини до Генеральної Губернії, він 13 жовтня 1941 р. провів зустріч у Берліні з райхсміністром А. Розенбергом, на якій обговорювалися українські справи. Щодо долі українського університету у Львові, то високопосадовець відповів, що у нього немає жодного зацікавлення в його подальшому існуванні [Вісти комбатанта, 1970].

Єдиною легальною формою інтелектуального життя Львова стали публічні зустрічі і лекції у т. зв. Літературно-Мистецькому Клубі. Працівники науки, письменники і журналісти об’єдналися 7 липня 1941 р. в єдину організацію під головуванням Миколи Голубця (після його смерті головою став Григорій Лужницький) [Українські щоденні... ч. 2]. Кожного четверга у Клубі, що розмістився по вулиці Підвальної, буд. 3 влаштовувалися зустрічі, організовані Спілкою праці українських науковців. Теми рефератів присвячувалися історії українського

* Спогад записала Лариса Крушельницька при зустрічі на науковій археологічній конференції, що відбулася у Кишиневі 1964 р.

** До складу експедиції входили професор археології Я. Пастернак, доцент археології І. Старчук, аспірант Р. Тимчук, лаборант Л. Волошиновський, фотограф В. Тис, бухгалтер Бульчевич, кухар Яремко, дружина професора М. Пастернак і племінниця професора учениця М. Стечик. Документ підписали голова Виконкому сільради О. Бойчук та секретар Т. Кривий.

народу та проблемам Галицького краю. 21 жовтня 1943 р. Я. Пастернак виступив в ЛМК з доповіддю “До галицької етногенези”. В скороченому варіанті змісту знаходимо виразний антропологічний зріз етнічної структури населення західноукраїнських земель, який подав вчений на основі довголітніх студій [Краківські Вісти, 1943].

Колишні члени НТШ використовували несанкціоновані можливості для проведення наукових зібрань. Найбільш діяльною була Історично-філософська секція НТШ під проводом І. Крип'якевича [Антонюк, 2000]. Я. Пастернак очолював Археологічну комісію, на засіданнях якої виступали з доповідями львівські науковці Ю. Полянський, М. Смішко, а також Вікторія Козловська, Лев Чикаленко, О. Кандиба. Ранньою весною 1944 р., коли фронт наблизився до околиць Львова, багато членів комісії змушені були емігрувати, а один з них – О. Кандиба був вивезений до концентраційного табору в Саксенгаузен (Sachsenhausen) і розстріляний німцями [Пастернак, 1948, с. 40].

На початку березня 1942 р. на Галичину поширилася діяльність Українського Центрального Комітету Генеральної Губернії [Культурне життя..., 1995, с. 708]. Голова В. Кубійович у несприятливих умовах військової окупації намагався оберігти інтелектуальні сили народу – багато представників української інтелігенції отримали працю у громадських органах УЦК, в шкільництві або в львівській філії “Українського видавництва”. Дружина Я. Пастернака була призначена референтом постійних і сезонних дитячих садків при Відділі суспільної опіки у Львові. М. Пастернак зосередила увагу на проблемах виховання дітей, забезпечення дитячих установ книжками та іграшками і виданні журналу “Малі друзі”. У період діяльності Міського театру у Львові, труппа якого була складена з українських акторів та режисерів, М. Пастернак періодично готувала театральні рецензії і дописи про вистави у рубриці “З театального життя”.

4 вересня 1941 р. у Генерал-губернаторстві Галичини були закриті усі без винятку публічні музеї і збірки [Культурне життя..., 1995, с. 151]. Німецька окупаційна адміністрація не гребувала правом користуватися музейними колекціями Львова у власних цілях [Косик, 1993]. Протягом 1941–1942 років сотні антикварних речей і мистецьких творів були вилучені з фондів і призначені для умеблювання помешкань бургомістра Грунерта, губернатора Отто Вехтера та інших високих військових чинів. 1 лютого 1944 р. міський староста Львова д-р Геллер повідомив, що управа міста перебирає опіку над усіма львівськими музеями [Краківські вісти, 1944]. Для повернення музейних експонатів 15 грудня 1944 р. радянські органи влади створили спеціальну Комісію для приймання цінностей від громадян, установ і організацій [Культурне життя... 1995, с. 253].

У непростих умовах воєнного часу Я. Пастернак продовжував опікуватися музейними збірками, провадив виклади у Богословській академії, здійснив кілька спорадичних теренових поїздок на розкопки. У вересні та жовтні 1942 р. Я. Пастернак провадить останні свої археологічні розкопки на українській землі: від імені Археологічного музею у Львові Я. Пастернак мав змогу розпочати систематичні дослідження на великому неолітичному поселенні в урочищі “Запуст” поблизу села Котовані Самбірського повіту [Пастернак, 1942]. Пізніше Я. Пастернак згадав про ці дослідження у своїй статті про лінійно-стрічкову кераміку [Пастернак, 1948]. Деякі археологічні матеріали з розкопок, що залишилися в Історичному музеї у Львові, були використані археологом Ігором Свешніковим [Свешников, 1954]*.

Найважливішим здобутком Я. Пастернака стала підготовка і видання відомої наукової праці “Старий Галич” [Пастернак, 1944], що в умовах нацистської цензури було нелегкою справою. Автор вказав, що випуск книги здійснений за розпорядженням Гайнріха Курца, колишнього службовця німецького консуляту у Львові, а після 1939 р. – референта культури Генерал-губернаторства і високопоставленого урядовця в Берліні [Кубійович, 1985]. За словами В. Дорошенка, це була єдина оригінальна велика монографія, що вийшла в “Українському видавництві” [Дорошенко, 1951, с. 63]. Перше повідомлення про книгу з’являється 1 липня

* Я. Пастернак звернув увагу, що опубліковані зразки кераміки подані без вказівки автора розкопів і уточнив їх походження.

1944 р. на сторінках “Краківських вістей” (Ч. 142). Доля усього накладу видання “Старого Галича” невідома. Нам вдалося виявити окремі примірники, що в часі війни потрапили до приватної книжкової збірки проф. Івана Зілинського у Празі та бібліотеки василянського монастиря у Львові. Щодо останньої книги варто вказати, що поряд з датою придбання 24 березня 1945 р., зазначена ще й ціна у сумі 30 рублів. Після ліквідації монастиря св. Онуфрія книга опинилася у фондах Бібліотеки АН УРСР (інвентарний № 4573) з збереженою монастирською печаткою та особливою позначкою “окупаційна” на титульній сторінці.

Весною 1944 р. Я. Пастернак назавжди покинув Україну. Наступ радянських військ на Львів призвів до велетенського руху населення на Захід. У розквіті творчих сил учений змушений залишити активну пошукову діяльність і виїхати спочатку до Відня, а потім до Німеччини. У Відні Я. Пастернак зі студентами Віденського університету встиг восени 1944 р. провести дослідження тілопального могильника бронзової доби в Лінцу на півночі Австрії [Винар, 1976, с. 120]. Очевидно, він скористався давнім знайомством з проф. Віденського університету Освальдом Менгіном (Oswald Menghin, 1888–1973), завдяки якому й брав участь в археологічних розкопках. Тоді ж познайомився Я. Пастернак з молодим учнем проф. О. Менгіна сербом Владіміром Мільойчічем (Vladimir Milojičić, 1918–1978) [Домбровський, 1971, с. 113]*.

Згодом Я. Пастернак змушений був перебраться до американської зони окупації Німеччини, де військова влада союзників облаштувала для багатотисячної хвилі української еміграції табори переміщених осіб. Спроби Я. Пастернака потрапити до німецьких університетів не принесли відчутних результатів. У травні 1945 р. він – науковий співробітник семінару в Гетінгенському університеті, у вересні 1945 р. викладав на зимовому семестрі Боннського університету, 1947–1948 роках – професор-гість філософського факультету Фрідріх-Вільгельм університету у Бонні з лекційним курсом “Праісторія і історія Східної Європи” [Винар, 1976, с. 115]. В Археологічному інституті згаданого університету (Archäologisches Institut der Friedrich-Wilhelms Universität Bonn) працював Едвард Штурмс (Edward Šturms, 1895–1959)** , з яким пізніше Я. Пастернак підтримував наукові контакти.

30 березня 1947 р. у напівзруйнованому Мюнхені зібралися 52 члени НТШ, що вирішили відновити в умовах еміграції діяльність Товариства. На загальних зборах головою було обрано проф. І. Раковського, заступником Зенона Кузеля, а секретарем В. Кубійовича [Дорошенко, 1951, с. 65]. Членом Президії (Виділу) НТШ став В. Щербаківський, його ж обрано головою новоствореної Археологічної секції НТШ, заступником – Я. Пастернака [Франко, 2006]. На наукових з’їздах НТШ Я. Пастернак виступив з декількома доповідями на археологічні теми в Міттенвальді 1946 р., у Берхтесгадені 5–7 березня 1948 р., а також на засіданні УВАН в Ашафенбурзі 1947 р. [Пастернак, 1948, с. 6]*** 18 березня 1946 р. Я. Пастернак прийнятий до УВУ звичайним професором археології.

Економічні реформи у західній частині Німеччини засвідчили про відбудову зруйнованої війною країни і поступовий перехід влади від союзників до німецьких рук. Внаслідок господарчих перетворень табори ДіПі залишилися без фінансової підтримки – це зумовило згорання діяльності українських установ і подальшу ліквідацію багатьох осередків. Почався

* У листі до Олександра Домбровського від 28 травня 1961 р. з Торонто Я. Пастернак згадав В. Мільойчіча серед інших знайомих йому археологів, яких він пропонував запросити до співпраці над виданням спеціального наукового збірника “The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U. S.”.

** Штурмс Едуард археолог, інспектор управління охорони пам’яток Міністерства освіти Латвійської республіки 1936–1937 рр., в роки німецької окупації доцент університету в Ризі (1943–1944). На еміграції опинився в таборах переміщених осіб, короткий період часу співпрацював з Балтійським університетом у Гамбурзі (1946–1949).

*** Очевидно, Я. Пастернак виступив з доповіддю про поширення культури лінійно-стрічкової кераміки, що вийшла згодом окремою брошурою в археологічній серії УВАН. Зміст статті та об’ємне резюме німецькою мовою свідчить, що ця наукова тема активно розглядалася й впроваджувалася вченим під час праці в німецьких університетах Гетінгена та Бонна (1945–1947). Принагідно Я. Пастернак згадав у статті й віденську зустріч та важливу дискусію з В. Мільойчічем про питання поширення археологічної культури з Центральної Європи на Балкани, а не навпаки.

масовий виїзд емігрантів на постійне місце проживання до США, Канади, Австралії, Аргентини та Бразилії. 1949 р. Я. Пастернак назавжди виїхав до Канади де поселився у місті Торонто.

Свою наукову діяльність у Новому світі Я. Пастернак розпочав з археологічних розкопок у фортах Сент Мері і Сент Ігнес в Мідлені провінція Онтаріо [Пастернак, 1949]. Намагання практичними заходами довести вагомість археологічної науки на території Канади не знайшли відгук в університетських колах країни [Мушинка, 1998, с. 43]. Я. Пастернак змушений був влаштуватися “некваліфікованим робітником” у торгову фірму, а весь вільний час присвятити улюбленій справі – археології.

Наведені моменти багатомірної діяльності Я. Пастернака дозволили створити розгорнутий біографічний портрет науковця. Зібрані архівні документи, особисте листування, низка спогадів, численні робочі звіти, газетні публікації, збережені музейні колекції допомогли простежити усі відомі факти та об’ємніше відтворити важливі періоди життя. Поданий значний комплекс документальних матеріалів не тільки продемонстрував дослідницьку, адміністративну та популяризаторську сторону таланту Я. Пастернака. На прикладі життєвого зростання вченого можна простежити увесь складний процес формування наукової еліти кінця XIX – першої половини XX ст. Нашадок селянського роду, народжений в Габсбурзької монархії, під впливом просвітнього й культурного розвитку, він розпочав свій тривалий поступ у гімназійних та університетських студіях. Після тяжких випробувань у роки Першої світової війни та Визвольних змагань в Україні продовжив навчання у знаменитому Карловому університеті міста Праги, де здобув докторат у видатного чеського славіста професора Любора Нідерле. Практичну реалізацію здобутих знань і перші кроки у самостійне наукове життя розпочав у ЧСР.

Згодом високий академічний рівень знань, неоціненний досвід, велика працездатність, висока ерудиція дозволила йому зайняти чільне місце в українській науці та музейництві, сприяли значним досягненням Я. Пастернака на посаді директора Музею НТШ у Львові в часи панування Польської держави та тиску на прояви національно-свідомого життя українців. Кардинальні зміни в східній Європі після завершення Другої світової війни змусили Я. Пастернака назавжди покинути Україну, виїхати до Канади і оселитися в місті Торонто.

ЛІТЕРАТУРА

Антонович О.

- 1991 Про 156-й том Записок Наукового товариства імені Шевченка, який не вийшов друком у 1939 р. // Записки НТШ. – Львів. – Т. ССXXII. – С. 427–434.

Антонюк Н.

- 2000 Організаційна діяльність західноукраїнських вчених у роки Другої світової війни // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. – Вип. 7. – Львів. – С. 146.

Балагурі Е.

- 1999 Ярослав Пастернак – дослідник старожитностей українських Карпат // Науковий вісник Ужгородського державного університету. Серія “Історія”. – Ужгород. – Ч. 4. – С. 47–49.

Бандрівський М.

- 1998 Ярослав Пастернак і антропологічні студії у Львові // Постаті української археології. МДАПВ. – Вип. 7. – Львів. – С. 100.

Бандрівський М., Лукомський Ю., Сулик Р.

- 1993 З історії дослідження Успенського собору у Галичі (Відкриття поховання галицького князя Ярослава Осмомисла) // Записки НТШ. – Львів. – Т. ССXXV. – С. 393–405.

Барвінський О.

- 1891 Де дівають ся наші історичні пам’ятки? // Зоря. – Львів. – Ч. 19. – С. 378.

Бережім пам’ять ...

- 1920 Бережім пам’ять наших Визвольних змагань (Творім народню традицію) // Український Скиталець. – Ч. 1. – С. 1.

Береза-Верхола М.

- 1930 П'ять місяців праці у Національному музеї в 1915 // Двацятьп'ятьліття Національного музею у Львові. – 1905–1930. – Львів. – С. 33.

В друге десятиліття

- 1930 В друге десятиліття // Службовик. – Львів. – Ч. 1. – С. 1.

В. К.

- 1934 Нова українська станиця у Львові. “Око” мистецько-керамічна робітня Сергія Литвиненка // Діло. – Ч. 185. – 16 лип. – С. 4.

Вазов І.

- 1910 Воевода Славчо // Руслан. – Львів. – Ч. 273. – С. 1–2 і наступні номери.

Вербовий М.

- 1993 Археолог, який віднайшов князя Ярослава Осмомисла // Альманах “Саксагань”. – Кривий Ріг. – Вип. 1.

Верига В.

- 1972 Дослідник підземного архіву України (Пам'яті проф. д-ра Ярослава Пастернака) // Український історик. – Нью Йорк–Мюнхен. – Ч. 3–4. – С. 90–98.

Винар Л.

- 1976 Біографічні і бібліографічні матеріали Ярослава Пастернака // *Пастернак Я.* Ранні слов'яни в історичних, археологічних та лінгвістичних дослідженнях. – Нью Йорк–Торонто–Париж–Мюнхен. – С. 113–125.

Відозва...

- 1904 Відозва // Нива. – Львів. – Ч. 14. – С. 365–366.

Війна з Італією...

- 1917 Війна з Італією [Комунікат Австро-Угорського Генерального штабу з 21 травня 1917 р.] // Діло. – Ч. 117. – 22 трав. – С. 3.

Вісти комбатанта

- 1970 Divide et impera // Лондон. – Ч. 3/4. – С. 39.

Вісти...

- 1925 Вісти Музею визвольної боротьби України. – Прага. – Ч. 2.

Вѣстник...

- 1891 Вѣстник Перемышской епархії. – Перемишль. – Ч. VII. – С. 81.
1893 Вѣстник Перемышской епархії. – Перемишль. – Ч. IV. – С. 40.
1895 Вѣстник Перемышской епархії. – Перемишль. – Ч. XI. – С. 120.

Волицький В.

- 1970 Проф. д-р Ярослав Пастернак // Календар-альманах “Гомін України” на 1971 рік. – Торонто. – С. 105–112.

Гарасимчук Р.

- 1938 Виставка “Полісся” в музею НТШ // Новий Час. – Львів. – Ч. 44. – 2 бер. – С. 2.

Голота Я.

- 1920 З життя і буття в таборі в Ліберці // Український Скиталець. – Ліберець. – Ч. 2. – С. 26.
1921 З життя і буття в таборі в Ліберці // Український Скиталець. – Ч. 6. – С. 34.

Гординський Я.

- 1937 Створім галицький Акрополь! // Діло. – Ч. 179. – 15 серп. – С. 1–2.

Гофман Ф.

- 1894 Люнко. Оповіданє Франца Гофмана на руску мову перевів Івань зь Верень. – Коломия. – 112 с.
1908 Скарбь Инки / Переложив Ярославъ Пастернакъ. – Коломия. – 100 с.

Грицак Я.

- 1995 Чи була школа Грушевського? // Михайло Грушевський і Львівська історична школа. – Нью Йорк–Львів.
2001 “Яких-то князів були столиці в Києві?..”: До конструювання історичної пам'яті галицьких українців у 1830–1930 роки // Україна модерна. Львів. – Ч. 6. – С. 87.

Гуньовський І.

- 1992 Подвижник з Хирова. Хвальне слово про Ярослава Пастернака і його праці // Поклик сумління. – Львів. – Ч. 44. – С. 4; Ч. 45. – С. 3.

ДАЛО

- Ф. 26. (Львівський університет). – Оп. 15.

Діло

- 1917 Діло. – Ч. 120. – 25 трав. – С. 3; Діло. – Ч. 123. – 29 трав. – С. 3.
1928 Діло. – Ч. 91. – 26 квіт. – С. 2.
1929 Діло. – Ч. 224. – 9 жовт. – С. 4; Діло. – Ч. 230. – 16 жовт. – С. 2–3.

Документи...

- 1962 Документи про розкопки проф. Я. Пастернака в чеській Празі // Овид. – Чикаго. – Ч. 3. – С. 54.

Дольницький М.

- 1962 Визначний археолог, проф. др. Ярослав Пастернак // Терем. Проблеми української культури. – Дітройт. – Рік I. – Ч. I.

Домбровський О.

- 1971 Декілька недрукованих листів проф. Ярослава Пастернака // Український історик. – 1971. – Ч. 3–4. – С. 106–113.

Дорош Ю.

- 1936 Можливості української фільми // Новий Час. – Ч. 43. – 25 лют. – С. 7.

Дорошенко В.

- 1928 “Життя і знання” // Діло. – Ч. 10. – 14 січ. – С. 2–3.
1940 Великий науковий скарб // Вільна Україна. – Львів. – Ч. 9. – 11 січ. – С. 4.
1951 Огнище української науки Наукове Товариство імени Т. Шевченка. З нагоди 75-річчя його заснування. – Нью Йорк–Філадельфія. – С. 59.

Етнографічний збірник НТШ

- 1914 Колядки і щедрівки. Т. I. – Львів. – Т. XXXV. – XXXIV+270 с.; Колядки і щедрівки. Т. II. – Львів. – Т. XXXVI. – XVI+380 с.

Єдлінська У.

- 2006 Кирило Студинський. Життєписно-бібліографічний нарис. – Львів. – С. 46.

З відчитової салі...

- 1935 З відчитової салі. Товариство письменників і журналістів ім. І. Франка // Діло. – Ч. 49. – 24 лют. – С. 3.

З Етнографічної комісії...

- 2007 З Етнографічної комісії Товариства ім. Шевченка // Діло. – Ч. 146. – 2 лип. – С. 2–3.

За колективну...

- 1939 За колективну наукову працю // Вільна Україна. – Львів. – Ч. 51. – 23 лист. – С. 3.

Запововський В., Осачук С.

- 1998 Слідами забутої війни 1914–1918 рр. на Буковині. – Чернівці. – С. 8.

Звіт дирекції...

- 1903 Звіт дирекції ц. к. II гімназії з руским викладовим язиком у Перемишлі за рік шкільний 1902/1903. – Перемишль. – С. 71.
1908 Звіт дирекції ц. к. II гімназії з руским викладовим язиком у Перемишлі за рік шкільний 1907/1908. – Перемишль. – С. 32.
1910 Звіт дирекції ц. к. II гімназії з руским викладовим язиком у Перемишлі за рік шкільний 1909/1910. – Перемишль. – С. 42.

Звіт праці...

- 1922 Звіт праці Виділу // Український Скиталець. – Ліберці. – Ч. 12. – С. 21.

Зь Хирова...

- 1894 Зь Хирова пишуть намъ // Діло. – Ч. 175. – 17 серп. – С. 3.

Іван Стецик...

- 1926 Іван Стецик [Некролог] // Діло. – Ч. 249. – 10 лист. – С. 1.

Історія...

2003 Історія Національної Академії Наук України. – 1938–1941. – Київ.

Ізъ Хирова...

1885 Изъ Хирова (Просьба о жертвы на церков в Хировъ) // Слово. – Ч. 25. – С. 2.

Йозефів...

1923 Йозефів // Український Скиталець. – Ч. 19–10. – С. 24–34.

Конспіративна знімка...

1932 Конспіративна знімка в Музею Наукового Товариства // Діло. – Ч. 81. – 14 квіт. – С. 3.

Кобринський В.

1935 Зі шпилів Чорногори до музею. З приводу отворення Українського музею ім. о. Й. Кобринського в Коломії // Діло. – Ч. 4. – 4 січ. – С. 2.

Коваль І.

1992 Останній заповіт Ярослава Пастернака // Галичина. – Івано-Франківськ. – Ч. 1. – С. 6.

1999 Дослідник підземного архіву України. – Галич–Львів. – 174 с.

Козак І.

1963 Український військовий табір у Ліберці // Вісті комбатанта. – Лондон. – Ч. 4. – С. 9.

Конрад С.

1938 У таборі “Орлів” на Соколі біля Галича // Мета. – Ч. 30. – 7 серп. – С. 5; Ч. 32. – 21 серп. – С. 4.

Константинович Я.

1934 Музей “Лемківщина” в Сяноці // Нова Зоря. – Львів. – Ч. 52. – 15 лип. – С. 5–6.

Кордуба М.

1923 Переворот на Буковині (З особистих споминів) // Літературно-Науковий Вістник. – Львів. – Т. LXXXI. – Кн. XI. – С. 231.

Косик В.

1993 Україна і Німеччина у другій світовій війні. – Париж–Нью Йорк–Львів. – С. 182.

Коць-Григорчук Л.

1998 Іларіон Свенціцький – музейний діяч // Пам’ятки України: історія та культура. – Київ. – Вип. 1. – С. 74.

Кравчук А.

1994 Соціальне вчення і діяльність митрополита Андрея Шептицького (вересень 1939 – червень 1941) // Записки НТШ. – Львів. – Т. CCXXVIII. – С. 314.

Кревецький І.

1909 “Вакаційний промисл” г-на д-ра Ю. А. Яворскаго з Київа на галицькім терені в користь російських бібліотек і музеїв // Діло. – Ч. 160. – 24 лип. – С. 1–2.

Крип’якевич І.

1991 Історично-філософічна Секція НТШ під керівництвом Михайла Грушевського у 1894–1913 роках // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – Львів. – Т. CCXXII. – С. 395–396.

Крохмалюк Р.

1937 Княжий город. Що розкопав д-р Ярослав Пастернак в Крилосі // Назустріч. – Ч. 16. – С. 1.

Крушельницька Л.

2007 Ярослав Пастернак і родина Антоновичів // Записки НТШ. – Львів. – Т. CCLIII. – С. 708.

Кубійович В.

1985 Мені 85. – Мюнхен. – С. 170.

Кудрик Б.

1937 “Днесь, Галиче, честь твоя!” // Ч. 32. – 22 серп. – С. 3.

Культурне життя...

1995 Культурне життя в Україні // Західні землі. Документи і матеріали. 1939–1953. – Київ. – Т. 1. – С. 708.

Кураторія...

1917 Кураторія Національного Музея у Львові // Діло. – Ч. 270. – 16 лист. – С. 2.

Курляк І.

1997 Українська гімназійна освіта в Галичині (1864–1918 р.). – Львів.

Листування...

1998 Листування Володимира Гнатюка з Ярославом Пастернаком // Науковий збірник Музею українсько-руської культури у Свиднику. – Пряшів. – Вип. 21. – С. 154–169.

ЛННБ НАН України

Ф. 11 (М. Возняк).

Ф. 26 (Консерваторський сбор).

Ф. 34 (В. Гнатюк).

Ф. 206 (В. Щурат).

Ф. 2064 (О. Барвінський).

Львів...

1886 Львів // Діло. – Ч. 2. – 19 січ. – С. 5.

Львівський університет...

1913 Львівський університет і українці // Діло. – Ч. 22. – 29 січ. – С. 1–2.

Львівські музеї...

1939 Львівські музеї // Вільна Україна. – Львів. – Ч. 47. – 18 лист. – С. 4.

Ліппольд А.

1912 Баль з перешкодами. Гумореска / З німецького переклав Яр. Пастернак // Діло. – Ч. 35. – 14 лют. – С. 1; Ч. 36. – 16 лют. – С. 3.

Луцький О.

2005 Академічна наука в західних областях України в роки Другої світової війни // Записки Львівської наукової бібліотеки. – Львів. – Вип. 13. – С. 402–403.

М. Н.

1935 Велике культурне діло. Вистава демографічно-господарська карт і діаграм “Український народ, його життя і праця” // Українські вісті. – Львів. – Ч. 21. – 10 груд. – С. 2.

Мета

1934 Хроніка. Прабатьківщина словян у новій літературі // Львів. – Ч. 12. – 25 бер. – С. 6.

1936 Пам’яті Новаківського // Ч. 13. – 29 бер. – С. 1.

Микитюк Д.

1935 Під попелом століть (Вражіння з поїздки на археологічні розкопки) // Мета. – Ч. 6. – 10 лют. – С. 4–5; Ч. 8. – 24 лют. – С. 6.

1958 Організаційна структура Української Галицької Армії // Українська Галицька Армія. У 40-річчя її участі у визвольних змаганнях (Матеріали до історії). – Вінніпег. – Т. I. – С. 99–100.

Мушинка М.

1998 Ярослав Пастернак і його місце в українській науці // Науковий збірник Музею українсько-руської культури у Свиднику. – Вип. 21. – Пряшів. – С. 39–49.

Над срібнолентним Сяном...

1902 Над срібнолентним Сяном (Письмо з Перемишля) // Діло. – Ч. 112. – С. 2; Ч. 113. – С. 3.

Наріжний С.

1942 Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. – Прага. – С. 66.

1937 Сенсаційні знахідки у Крилосі. Д-р Пастернак викопує історичний саркофаг // Новий час. – Ч. 157. – 19 лип. – С. 1.

1938 – Казимир Твардовський [Некролог] // Львів. – Ч. 33. – 17 лют. – С. 7.

[Новинки]...

1935 [Новинки] // Діло. – Ч. 287. – 27 жовт. – С. 6.

1935 [Новинки] // Діло. – Ч. 299. – 8 лист. – С. 6.

1944 [Новинки] // Краківські вісті. – Ч. 42. – С. 5.

Один з членів...

1894 Один з членів. Зь Хирова // Діло. – Ч. 122. – С. 2.

Олесницький Є.

1935 Сторінки з мого життя. I частина (1860–1890). – Львів. – С. 220.

Опіка...

1937 Опіка над українською старовиною. Комунікат “Товариства Прихильників Музею НТШ” // Діло. – Ч. 239. – 29 жовт. – С. 4.

Отъ Жолкви...

1881 Отъ Жолкви. Каплица въ Веренахъ. Іоаннъ Пастернакъ // Слово. – Львів. – Ч. 107. – 8(20) жовт. – С. 2.

П...

1923 Перша виставка культурно-освітніх надбань таборів УГА в Ч.С.Р. // Український Скиталець. – Ч. 19–20. – С. 24–34.

Павленко М.

1999 Перебування угруповань Української Галицької армії на території Чехословаччини (1919–1923 рр.) // Український історичний журнал. – Київ. – Ч. 2. – С. 114.

Паліїв Д.

1935 Книга книг Альбом У.С.С. // Батьківщина. – Львів. – Ч. 31. – 15 серп. – С. 1.

1937 Крилос // Батьківщина. – Львів. – Ч. 33. – 29 серп. – С. 2.

Паньківський К.

1978 Спогади про НТШ // Український Історик. – Нью Йорк. – Ч. 4. – С. 99.

Пастернак І.

1936 Мої спомини про початки “Діла” // Діло. – Ч. 15. – 23 січ. – С. 8.

Пастернак С.

1992 Заговорили і земля і каміння (Спогад про брата) // Літопис Червоної Калини. – Львів. – Ч. 4–5. – С. 40–43.

Пастернак Я.

1917 У трієстенськім музеї // Діло. – Ч. 167. – 19 лип. – С. 2; Ч. 168. – 20 лип. – С. 2.

1917 Із днів Шпільбергу // Українське слово. – Львів. – Ч. 234. – 8 жовт. – С. 1–2.

1919 Антропометричні досліді над українським населенем полудневої Жовківщини (Тимчасовий реферат) // Матеріали до української етнології. – Львів. – Т. XIX–XX. – С. 231–247.

1921 Народна традиція // Український Скиталець. – Ліберці. – Ч. 6. – С. 2–4.

1921 Галичани в Києві перед 300 літами // Український Скиталець. – Ліберці. – Ч. 8. – С. 15–17.

1928 Середньовічні розкопки на Празькім Граді та майбутні в Крилосі // Діло. – Ч. 91. – 26 квіт. – С. 2.

1929 Звичаї та вірування в с. Зіболках жовківського повіту // Матеріали до етнології і антропології. – Львів. – Т. XXI–XXII. – Ч. 1. – С. 321–352.

1929 Про знання рідної історії. Потреба пізнання історії нашого найдавнішого минулого (Поклик до співпраці в археологічних дослідіах // Діло. – Ч. 170. – С. 3.

1930 Моя праця в Національному музею 1913–1914 рр. // Двацятьп’ятьліття Національного музею у Львові. 1905–1930. – Львів.

1931 Нововідкриті римські пам’ятки з Галичини і Волині. I. “Terra sigillata” із Звенигорода // Записки НТШ. – Львів. – Т. СLI. – С. 1–17.

1932 Коротка археологія Західно-українських земель. – Львів. – 95 с.

1934 Новий чинник в українській археології. З приводу інавгурації нового шкільного року в Богословській Академії // Діло. – Ч. 26. – С. 4.

1935 Невже це можливе? // Діло. – Ч. 258. – 28 вер. – С. 3–4.

1936 Шнурова могила в Кульчицях // Літопис Бойківщини. – Ч. 7. – С. 1–4.

1936а Княжими слідами // Діло. – Ч. 181. – 13 серп. – С. 5–6.

1936б Нові археологічні розкопки в Крилосі. Тимчасове звітження д-ра Ярослав Пастернака // Новий Час. – Львів, 1936. – Ч. 182. – 13 серп. – С. 3–4.

1937 Прихильникам Музею НТШ // Діло. – Ч. 226. – 14 жовт. – С. 3.

1937 Христини й весілля в селі Зіболках жовківського повіту // Життя і знання. – Львів. – Ч. 12. – С. 352–353.

- 1938 Бувальщина за півсотні літ // Життя і знання. – Ч. 2. – С. 51–53.
- 1938 Струтинське городище // Літопис Бойківщини. – Ч. 10. – С. 23–26.
- 1942 Археологічні розкопи на Бойківщині // Краківські Вісті. – Ч. 250. – 8 лист. – С. 3.
- 1944 Старий Галич. Археологічно-історичні дослідження у 1850–1943 рр. – Краків–Львів. – 238 с., XVI табл.
- 1947 Привісні печатки княжої доби на Україні // Рід і знамено. – [Франкфурт]. – Ч. 4. – С. 13–20.
- 1948 До проблеми поширення й хронології лінійно-стрічкової кераміки в Європі. – Авгсбург. – С. 7.
- 1948 Історична Секція НТШ в час другої світової війни // Сьогочасне і минуле. Вісник українознавства. – Мюнхен–Нью Йорк.
- 1948 Літописний город Пліснеськ і проблема варягів у Галичині // Науковий збірник УВУ. – Мюнхен. – Т. 5. – С. 138–148.
- 1949 У сутінках сторіч канадійської землі // Новий шлях. – Торонто. – Ч. 56. – 9 лип. – С. 7.
- 1961 Археологія України. Первісна, давня та середня історія України за археологічними джерелами. – Торонто.
- 1978 Мої зустрічі зі старовиною // Український Історик. – Ч. 1–3. – С. 63–75; Ч. 4. – С. 64–83.
- 1972 Ранні слов'яни в історичних, археологічних та лінгвістичних дослідженнях // Український Історик. – Ч. 1–2. – С. 5–26; Ч. 3–4. – С. 38–54.
- Пастернакова М.*
- 1963 Українська жінка в хореографії. – Вінніпег-Едмонтон. – 216 с.
- Пачовський В.*
- 1935 Виставка стрілецьких пам'яток // Новий Час. – Ч. 13. – 23 січ. – С. 4; Ч. 14. – 24 січ. – С. 4.
- Перемишль західний бастион...*
- 1961 Перемишль західний бастион України. – Нью Йорк–Філадельфія. – С. 262.
- Перший з'їзд...*
- 1931 Перший з'їзд українських музейників у Львові // Діло. – 7 трав. – С. 3.
- Петегурич В.*
- 1995 Видатний український археолог // Де срібнолентий Сян пливе. Спеціальний випуск товариства “Надсяння”. – Львів. – С. 4.
- 2001 Ярослав Пастернак – дослідник княжої доби Перемишльської землі // У зб.: Перемишль і Перемиська земля протягом віків. – Перемишль. – С. 168–174.
- [Посмертна згадка]...*
- 1916 [Посмертна згадка] // Діло. – Ч. 70. – 14 бер. – С. 3.
- Постолук П.*
- 1932 Отвертий лист до академіка д-ра К. Студинського // Діло. – Ч. 36. – 19 лют. – С. 4.
- Пріцак О.*
- 1966 У століття народин М. Грушевського // Листи приятелів. – Newark. – Кн. 5/7. – С. 4, 16.
- Проф. Кирило Студинський...*
- 1932 Проф. Кирило Студинський contra “Діло” і “Червона Калина” // Діло. – Ч. 106. – 17 трав. – С. 2.
- Радянський Львів...*
- 1956 Радянський Львів. 1939–1955. Документи і матеріали. – Львів. – С. 138.
- Раковський І.*
- 1979 Спомини про Наукове Товариство ім. Т. Шевченка у Львові // Український Історик. – Нью Йорк–Торонто–Мюнхен. – Ч. 1–4. – С. 98.
- Реферат...*
- 1943 Реферат проф. д-ра Я. Пастернака // Краківські вісті. – Ч. 240. – 27 жовт. – С. 6.
- Розкопки...*
- 1935 Розкопки в княжому Белзі // Новий час. – Ч. 203. – 12 вер. – С. 4.
- Рудницький М.*
- 1935 Безжурний, легкий птах (з нагоди вистави М. Глуценка) // Діло. – Ч. 37. – С. 4.

Русин

1923 Русин. – Ужгород. – Ч. 119. – 17 лип. – С. 4.

Свенціцький І.

1912 Бережін рідну старину // Діло. – Ч. 67. – С. 4–5.

1913 Національний Музей у 1912 р. // Діло. – 1913. – Ч. 6. – 10 січ. – С. 6.

1913 Ілюстрований провідник по Національному музеєви у Львові. – Жовква. – 31 с.

1927 Національний музей у 1926 р. // Діло. – Ч. 21. – 29 січ. – С. 3.

1930 XXV літ діяльности Національного Музею // Двацятьп'ятьліття Національного музею у Львові. 1905–1930. – Львів. – С. 10.

Свешников І.

1954 Культура линейно-ленточной керамики в Верхнем Поднестровье и Западной Волини // СА. – Москва. – Т. 20. – С. 100–130.

Сецінський О.

1978 Ясніє і зове велика мета. Спомини, доповіді, статті, промови та ін. – Торонто. – С. 89.

Сімович В.

1936 Соте число // Життя Знання. – Ч. 1. – С. 2.

Службовик

1930 Службовик. – Львів. – Ч. 1. – С. 5.

Смаль-Стоцький Р.

1962 Спогад про Зенона Кузеля // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – Торонто. – Т. CLXII. – С. 45.

Сокіл Г.

2009 Галицькі фольклористи та їхні записи усної словесності // Народознавчі зошити. – Львів. – Ч. 1–2. – С. 158.

Солтикевич Я.

1964 Салют останньої сотні. – Торонто. – С. 41.

Справозданє...

1878 Справозданє дирекції ц.к. гімназій Академічної во Львовь на рѣкъ шкѣльный 1878/8. – Львов. – С. 38.

1885 Справозданє дирекції ц. к. гімназій Академічної во Львовь на рѣкъ шкѣльный 1884/5. – Львов. – С. 63.

Стара Україна

1925 Стара Україна. – Ч. VII–X. – С. 159.

Терський С.

1997 Унікальні реліквії з розкопок Ярослава Пастернака повернулися в Україну // За вільну Україну. – Львів. – Ч. 113. – 27 вер. – С. 2.

Вибрані листи до Кирила Студинського (1891–1941)

1993 Листи Я. Пастернака № 324, 583, 632 // У півстолітніх змаганнях. – Київ.

Українська інтелігенція...

1921 Українська інтелігенція на індексі // Український Вісник. – Ч. 121. – 4 черв. – С. 1.

Український народ...

1935 Український народ, його життя і праця. Вистава демографічно-господарських карт і діяграм // Діло. – Ч. 322. – 2 груд. – С. 1.

Українські щоденні вісти

1941 Українські щоденні вісти. – Львів. – Ч. 1. – 1 лип. – С. 8.

1941а Українські щоденні вісти. – Львів. – Ч. 2. – 8 лип. – С. 2.

Федорович-Малицька І.

1933 Олена Кульчицька (Думки після замкнення вистави) // Львів. – Ч. 140. – 2 черв. – С. 1; Ч. 141. – 3 черв. – С. 2; Ч. 142. – 5 черв. – С. 2.

Федорук Я.

- 1998 Нові документи про розформування НТШ у Львові // 3 історії Наукового товариства ім. Шевченка. Збірник доповідей і повідомлень наукових сесій і конференцій НТШ у Львові. – Львів. – С. 242–249.

Франко О.

- 2006 Доля наукового архіву Вадима Щербаківського // Визвольний шлях. – Лондон. – Ч. 4. – С. 123.

Хроніка...

- 1918 Хроніка Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові. – Львів. – Ч. 60–62. – С. 3–4
1937 Хроніка Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові. – Львів. – Ч. 73. – С. 27.

ЦДЛАУ у Львові

- Ф. 309. (Наукового Товариства ім. Шевченка) – Оп. 1.
Ф. 348. (товариство “Просвіта”) – Оп. 1.
Ф. 358. (Андрей Шептицький) – Оп. 1.
Ф. 362. (К. Студинський). – Оп. 1.
Ф. 391. (Загально-Українська Культурна Рада) – Оп. 1.

Шкільне торжество в Перемишлі

- 1895 Шкільне торжество в Перемишлі // Учитель. – Львів. – Ч. 18. – С. 283–284.

Шухевич С.

- 1940 Український університет у Львові // Краківські вісті. – Краків. – Ч. 114. – 6 лист. – С. 4; і наступні числа.

Яворівський Е.

- 1923 Нариси з воєнних переживань. I. Десята офензива над Ізонцо // Народний календар товариства “Просвіта” на переступний рік 1924. – Львів. – С. 59–60.

Як працюємо...

- 1935 Як працюємо для наших найменших // Діло. – Ч. 97. – 13 квіт. – С. 3.

Ярослав Пастернак...

- 1977 Ярослав Пастернак – Бібліографічний покажчик // Ювілейний збірник наукових праць з нагоди 100-річчя НТШ і 25-річчя НТШ у Канаді. – Торонто. – С. 162–222.

Czekanowski J.

- 1956 Ośrodek Lwowski // Materiały i prace antropologiczne. – Wrocław. – N. 34. – S. 17–39.

Finkel L.

- 1891 Bibliografia Historii Polski. – Kraków.

Pasternak J.

- 1928 Ruské Karpaty v archeologii. – Praha. – 212 s.
1937 Moje badania terenowe w roku 1937 // ZOW. – Warszawa. T. XIII. – Z. 7/8. – S. 196.
1938 Moje badania terenowe w roku 1937 // ZOW. – Warszawa. – T. XIII. – Z. 7/8. – S. 196.

Taras ROMANIUK

JAROSLAV PASTERNAK: FAMILY, PERSONALITY, CREATIVE ACTIVITY

Scientific and public activity carried out by famous Ukrainian archaeologist Jaroslav Pasternak is analyzed at the article. Complex of numerous archive sources allow the author to investigate well-known facts and to reproduce important stages of biography. High level of academic knowledge, practice experience and erudition became the basis for his achievements on the position of director of museum of Shevchenko Scientific Society in L’viv. In our days, Jaroslav Pasternak’s rich inheritance returns to Ukrainian culture.